

Római villák Erdélyben.

Dr. Roska Márton e folyóirat 1911. (II.) évi 106. s köv. lapjain egy, a Kolozsvárral közvetlenül határos Dezmér község határában kiasott római villát ismertet, melyről azt állítja, hogy nem volt egyedülálló, hanem még több is volt azon a vidéken, egymástól nem messze. Erre vallanának az ott előforduló épületmaradványok és a gyógyítóerejű források. *Dr. Finály Gábor az Archaeologischer Anzeiger* 1912. évi folyamának 529. hasábján, nem tartja elfogadhatónak ezt az állítást, illetőleg túlságosan modern hangzásúnak tartja a kifejezést: *villatelep*. Hozzáteszi azonban, hogy Erdély területe, mint a maradványok mutatják, aránylag sűrűn lakott volt a római uralom korában.

Nem óhajtanám magam bírónak feltöltni az ilyen módon keletkezett nézetellentétbe. Nehány szóból álló mondanivalómat inkább a lakosság sűrűségének kérdéséhez fűzném. De azért legyen szabad utaltanom arra, hogy Napoca közelében villatelep-feltételezése nem tartozik a lehetetlenségek közé. A római életben legalább is nem szokatlan, hogy a nagyobb városok mellett ilyen nyaralóhelyek legyenek. Hiszen jól tudjuk, hogy Róma közeli és távoli környéke is tele volt ilyen villákkal, hol a jobbmódúak nyaraltak. Hasonló eset nem tekinthető kizártnak Napoca mellett sem; hiszen ez a szokás nem annyira itáliai, hogy Napoeánál azért hiányzott volna, mert ennek lakossága nagyobb részben a birodalom görög műveltségű feléből került ide. A gyógyhatású források ellenben inkább valószínűvé tennék az állítást, mégha az épületnyomok nem is bizonyítanak határozottan.

A népesség sűrűsége szempontjából azonban nem ezek a nagyfontosságúak, hanem azok a *tanyák*, a melyekkel Erdély földjét a rómaiak úgyszólván ellepték. Minden arra vall, hogy ezen a területen a tanyarendszer általános volt. A dacusok kiűzetése után nagyon elnéptelenedett tartományban nemcsak bányászokra és kézművesekre volt szükség, hanem földművesekre is. Ezeknek egy része bizonyára szintén települtekből került ki, más részük meg azokból a kiszolgált katonákból, kik végkielégítésképen kaptak földet. Míg tehát a bányavidékeken és más iparüzésre alkalmas helyeken városok keletkeztek, illetőleg a meglévők tovább fejlődtek — a tartomány nagyobb részében a mező-

gazdassággal foglalkozók tanyái a jellemző települési formák. Ez a magyarázata annak, hogy aránylag nem sok, sőt határozottan kevés városról és általában községről tudunk Erdélynek épen a földművelésre alkalmas területéről. Ellenben nagyon sok ilyen tanyára akadunk.

Ezzel kapcsolatosan mindjárt rá is mutathatunk *Téglás István*nak egy tévedésére. Az *Archaeologiai Értesítő* újabb folyamaiban gyakran olvasunk tőle rövid jelentéseket *mezősegi, stb. vicusokról*. Mindannyiszor — nyilvánvalóan — ilyen tanyákról lehet legfeljebb szó, de semmi esetre szervezett községekről. Hiszen ha olyan sűrűn lettek volna a községek, mégha csak egyetlen házsorból állanak vala is (mert ennél kezdődik a *vicus* elnevezés jogossága), akkor az erdélyi mezőség a római korban sokkal sűrűbben lakott kellett, hogy legyen, mint manapság. Ez pedig kizártnak tekinthető. De a hiradásokból az is kitészik, hogy mindezek a *Téglás*-féle *vicusok* nagyon kiterjedelműek, legfeljebb néhány épületből állanak. Vagyis előttünk állnak azok a tanyák, melyekben nemcsak a mezei munkások lakásául szolgáló és a gazdasági épületeket találjuk, hanem a gazda lakásául szolgált *villa suburbanat* is, melyben az családjával együtt lakott.

Napoca körül több ilyen volt; egy részüket kiásattuk, más részüknek a helyét sejtjük és bizonyára vannak olyanok, melyekről ma még nem is tudunk. De voltak ilyenek másutt is és rendre-rendre mind többet fogunk feltárni belőlük. Ez alkalommal az *1912. évben két helyen végzett ilyenmű kutatásunkról adunk számot*. Mindkét helyen volna még anyag a továbbkutatásra és reméljük, hogy módunkban is lesz azt folytatni. Részletes jelentésünk az elmúlt évben végzettekről a következő.

I.

Római villa Magyarosdon.

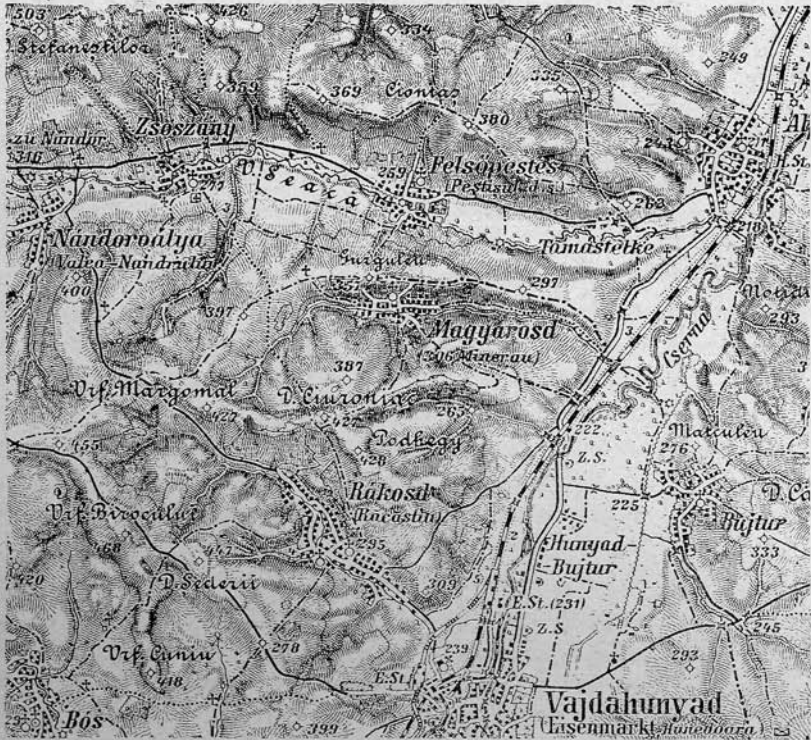
(A címlapon levő térképen 4.)

Hunyad vármegye Magyarosd nevű községének *Rovina* vagy *Keremiz* nevű határrészében, úgy látszik, már régóta ismerik az ott levő maradványokat. A határrész második helyen említett neve ugyanis *téglás helyet* jelent és ez nem származhatik máshonnan, mint az eke által a föld színére hozott nagymennyiségű téglatörmeléktől.

A falú népének azonban semmi hagyománya nem fűződik e romokhoz és így senki nem törődött velük. Figyelmünket *dr. Kóvári Ernő* vajdahunyadi tiszti főorvos úr hívta fel reájuk, ki megértvén intézetünk hivatását, annak érdekeit eléggé nem méltányolható önzetlenséggel támogatja. Az ő jelentései alapján már ismételtelen végzett intézetünk jelentős eredménnyel járó kutatásokat. Most is elébb ő állapította meg

a később föltárt épületek határfalait és pedig úgy, hogy a míg semmi rombolás nem történt, másfelől a szakember az ő előmunkálatai alapján azonnal tisztában lehetett feladatával és teendőivel. Ennek az előkészítésnek köszönhető, hogy aránylag rövid idő alatt, márczius 11-től 23-ig sikerült a szóbanforgó nagy területet szakszerűen átkutatnunk. Mielőtt az ásások eredményeinek ismertetésére térnénk, kötelességszerűen meg kellett ezeket mondanunk.

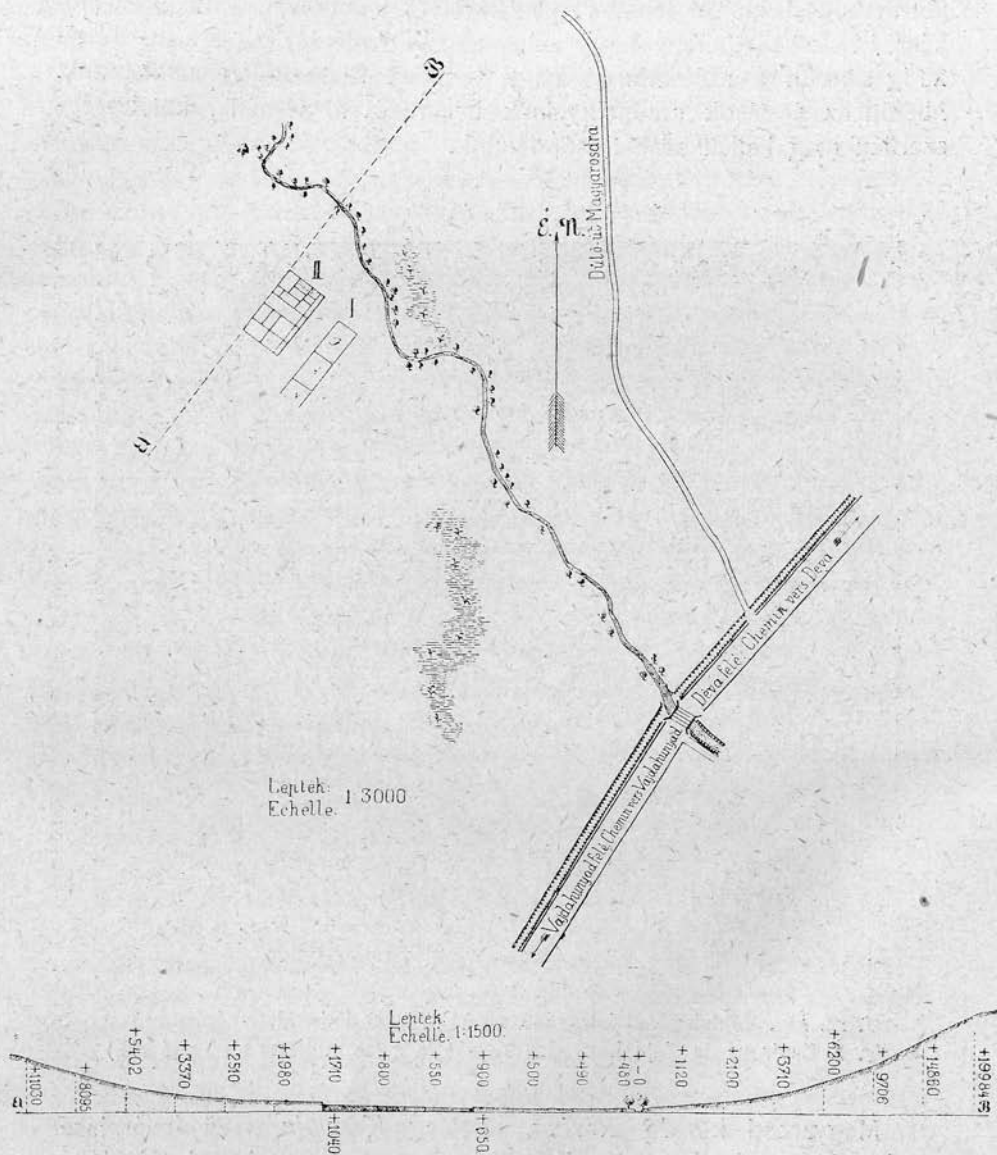
* * *

1. sz. kép. Vajdahunyad környéke. (Az 1 : 75.000 katonai térkép után.)
Fig. 1. Environs de Vajdahunyad. (D'après la carte militaire au 1 : 75.000.)

Magyarosd község *Rovina*, illetőleg *Keremiz* nevű határrésze annak a kis pataknak a völgyében fekszik, a mely a községtől délre ered s előbb északi irányba folyik, majd a községet nyugat-keleti irányban átszelvén, ezt az irányt nagyjában azután is megtartja, hogy Vajdahunyadtól mintegy 5—6 km.-rel északra a Cserna vizébe szakadjon. Vajdahunyadról az országúton északra, Alpestes felé haladva érjük el. Az országút és a vasút kereszteződésétől körülbelül egy km. távolságra

az elébbinek egy hídja vezet át a fennemlített patakon. Ennek a hídnak déli végénél balra térve, mintegy 160—170 m.-re érjük a romokat.¹

2. sz. kép. A Magyarosdon kiasott romok helyzetrajza.

Fig. 2. Plan de situation des ruines mises au jour, à Magyarosd.

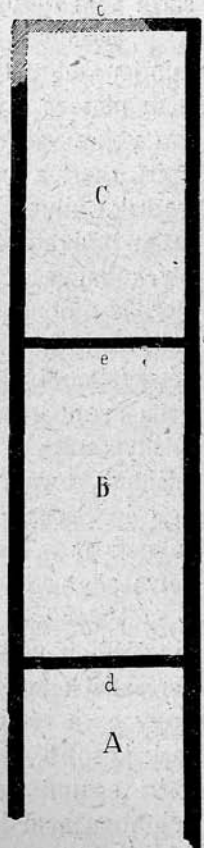
¹ Attól függ, hogy a patak vize mekkora és medrének környéke mennyire ingoványos, tehát kell-e kerülni vagy nem.

A patak völgye itt kiszélesül s a hegyoldalak is lankásabbak; a patak folyását öreg fűzfák szegélyezik. Északi oldalán egy mezei út, közvetlenül a hegy lábánál Magyarosdra, egy másik, a hegy gerinczén, Felsőpestesre visz.¹

A most kiásott maradványok közvetlenül a patak völgyében, annak déli partján vannak úgy, hogy kiváló alacsonyabban fekvő északi felület minden kisebb áradásnál vagy csak a szokottnál nagyobb vízbőségnél is, elborítja a víz. Ebben a részében mi is állandóan talajvízzel küzdöttünk, a mit fokozott az a körülmény, hogy a patak medre jelenleg — legalább helyenként — magasabban van a szántóföldeknél, mely utóbbiak tulajdonosai nagyon kezdetleges töltéssel igyekeznek szabályozni. Vannak átkutatásra váró épületromok a hegyoldalon is.

Két egymáshoz tartozó épület maradványait tártuk fel. Fájdalom, nem a legideálisabban, a minek oka egyfelől a talajvíz, másfelől a kora tavaszi időjárás, melyben dolgoznunk **kellott**. Emellett különösen az *1. jelzésű épületnél* az idő vasfoga is nagyon eredményesen rombolt.

Ennek az épületnek leghosszabb fala a keleti, a melynek külső világa 38·35 m., míg a szemben levő valamivel rövidebb. Ámbár ezt a 20 cm. különbséget az a körülmény is okozhatta, hogy a *c* falból, melynek teljes hosszát 7 m.-re kell kiegészítenünk, — alig 2 m. maradt meg olyan állapotban, hogy pontosan fel lehetett mérni, míg 5 m. kitörött belőle, illetőleg a folytonos talajvízben annyira elmállott, hogy most már csak nagyjában lehet az irányát megállapítani. Minthogy a nyugati fal északi végén, körülbelül 4 m. hosszan ugyanez történt, a két fal csatlakozása nem állapítható meg olyan pontosan, hogy 20 cm. eltérés elő ne fordulhatna. Az épület belső szélessége 7·1—7·4 m. közt váltakozik, a *d* fal hossza u. i. 7·1 m., az *e* falé pedig 7·45 m. Az épület határfalai 75 cm. vastagok; az *e* fal vastagsága 60 cm., a *d* falé kb. 50 cm. *Tulajdonképeni fal alig maradt meg; a hol legtöbb 10—20 cm. magasságban, de az sem egyenletesen. Egyébként alapfalakkal van dolgunk*, melyeket aránylag könnyen málló, réteges törésű s a szomszédos hegyekben előforduló kőből raktak. Ennek a következménye, hogy a hol nem mállott is teljesen szét, alig tanúsított ellenállást a talaj és a patak vizével szemben. A mélyebben fekvő *C* helyiség teljes elisza-

Léptek
Echelle: 1:300

3. sz. kép. A cseléd-
lakás alaprajza.
Fig. 3. Plan de
l'habitation des
domestiques.

¹ Lásd 2. sz. képünket, melynek felvételéért Kadlik Ottó főmérnök úrnak tartozunk köszönettel.

podása ennek tulajdonítandó s így az is, hogy ez a helyiség semmi érdemes leletet nem szolgáltatott. Mert ha volt is benne valami — fedőcserép és téglá töredéken kívül — megsemmisült. Így tehát rendeltetéséről sem tudunk semmi határozottat.

Valamivel több az, a mit a *B* helyiségről mondhatunk. Erről mindenekelőtt tudjuk, hogy a padozata patak-kavicsból volt, melyet a nem messze levő Cserna vize szolgáltatott. Vajjon ezen a padozaton volt-e valami burkolat, — nem lehetett megállapítani. Nem pedig azért, mert a lezuhant falak, továbbá a fedélcserépek mélyen belevágoztak, minnek következtében ha volt is valamikor burkolata, azt teljesen tönkretették. A helyiség nyugati falának körülbelül a közepénél oly kőhalmazra találtunk, mely élénken emlékeztetett arra, a mely alatt Porolissumban a *sütő- és konyhakemenczét* találtuk. Minden jel arra vall, hogy itt hasonló volt egykor, de, fájdalom, a romhalmazból semmi kétségtelenül bizonyosat nem sikerült kihámozni. Feltevésünket támogatja azonban az is, hogy a helyiség déli felében sok és változó fajta edénycserépet, továbbá állatsontot, szarvat, stb. konyhai hulladékot találtunk, továbbá egy durva művű, széttörött, de összeállítható edényt, egy ép bronz-fibula és nagyon kopott bronzérem társaságában. A helyiségnek ez a része tele volt hamúval és szénnel. Mindeneket egybevetve aligha tévedünk, ha ezt a helyiséget *konyhának* tartjuk.

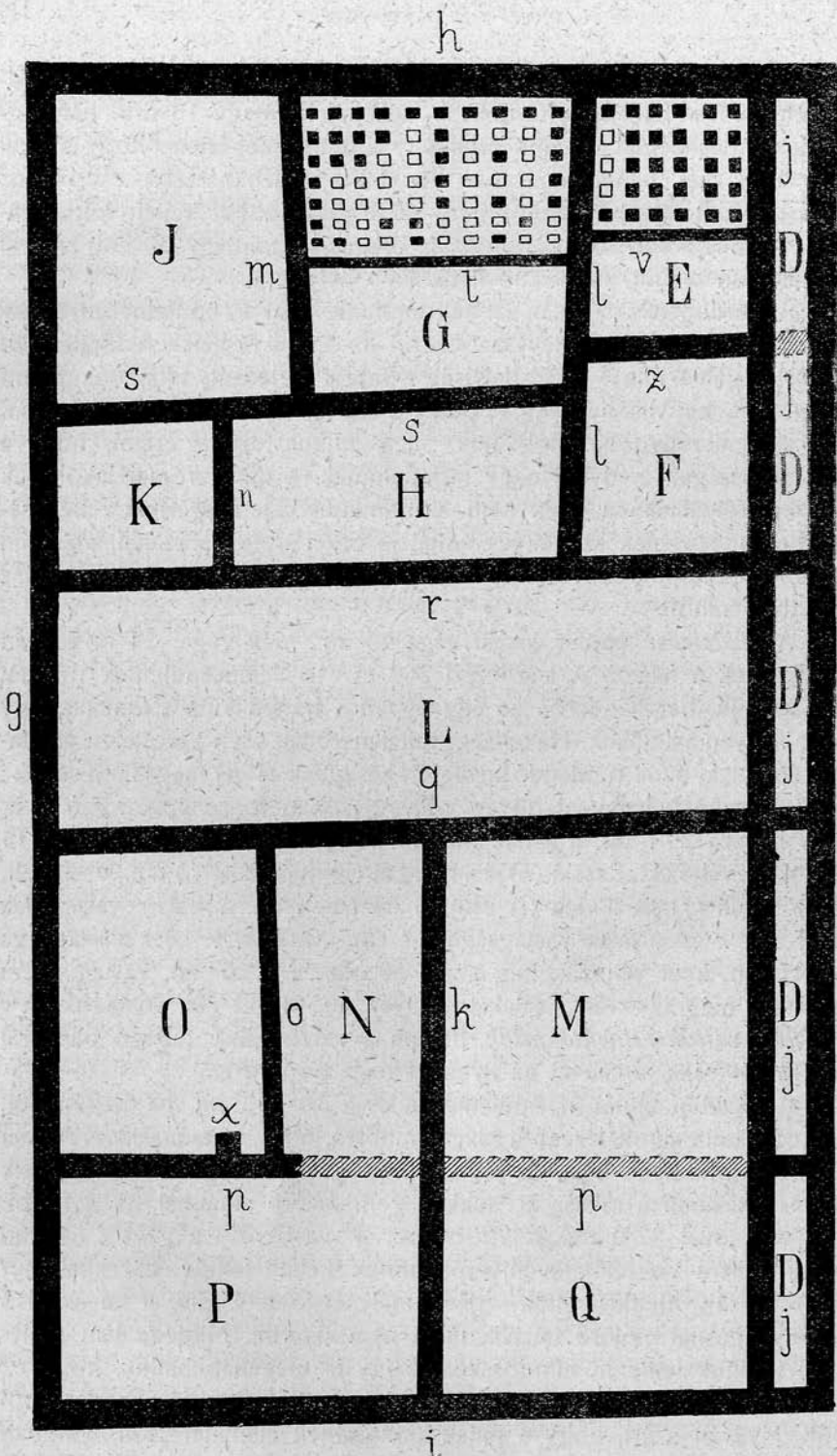
Valamivel nehezebb a dolgunk az *A* helyiséggel. Ez a helyiség *ma* jobban védett, mint a többi. Itt u. i. épen a két helyiséget elválasztó keresztfal felett 1·20 m. magas fekete földréteg kezdődik. Semmi kétség, hogy ez a réteg földcsuszamlásból származik. Ez a csuszamlás azonban csak később, akkor történt, mikor az épület már tönkre volt menve; ezért semmi érdemlegeset nem takar. Ettől a faltól délre eső részt különben sem lehetett teljesen kiborítani. Egyfelől azért, mert a *d* fal irányában menedékes mesgye volt, melyet csak két helyen — a hosszfalak irányában — vághattunk át, de luczernával lévén bevetve a terület, mindenképen kimélnünk kellett. Amennyit a teljes feltárással lehetett volna, így is sikerült megállapítanunk. Legfontosabb, hogy a déli keresztfalnak, mely a *d*, *e* falakkal párhuzamosan kellett volna, hogy legyen, — *nyomat sem találjuk*. Ehhez járul, hogy a *d* fal keleti végénél, a hosszfalhoz való csatlakozásnál egy hatalmas görgetegkő alkotja a záródást; ennek 2·5 m. távolságra délre egy másik hasonló felel meg. Első tekintetre azt hittük tehát, hogy a *d* fallal záródik az épület; a két kő között szántuk az épület előtt elvonuló vízlevezető csatornának, mely után következett volna az 5·5 m. széles út. De le kellett mondanunk feltevésünkről. És pedig azért, mert bebizonyosodott, hogy a hosszfalaknak folytatása van délfelé. A helyiség padozata sem felel meg az út szerkezetének. Mintegy 20 cm. vastag, homokkal kevert apró kavics rétegen ugyanis kb. 10 cm.

vastag u. n. terrazzo réteg van, vagyis mészhabarcsba ágyazott apró téglatörmelék, mely felül le volt simítva. Találtunk mintegy 10 drb. hatszögletű kis mozaiktéglát is, amit csak úgy tudunk megérteni, hogy ezeket nem törték szét, hanem egészben kerültek a mészhabarcsba. Mert ha az egész padozat ilyenből állott volna, akkor jóval többet kellett volna találnunk. Ennek a helyiségnek padozata eredetileg mintegy 30—40 cm.-rel magasabban feküdt, mint a mellette levő helyiségé.

A körülmények alapján azt kell hinnünk, hogy ez épületnél *cselédlakással* van dolgunk. E feltevéssel sikerül az épület részeit is rendeltetésük szerint osztályoznunk. A *C* helyiség volna a cselédség tulajdonképpeni lakása, *B* a konyha helyiség, *A* pedig a cselédség felügyelőjének lakása. Ha ezt az osztályozást elfogadjuk, meg tudjuk azt is érteni, hogy a *B*, *C* helyiségek aránylag nagy terjedelműek, a mit a római lakóházak helyiségeiről általában épen nem mondhatunk. De megértjük a helyiségek berendezésének szegényes voltát is ezzel a magyarázattal, valamint azt, hogy a fűtőberendezésnek miért nem találjuk nyomát az egész épületben sehol.

A *II. jelzésű* épület északi vége 15 m., déli vége 14 m.-re van az előzőnek *b* falától. A közbeeső 260 m.² területen épületnek nyomát nem találtuk, bár két ferde és egy egyenes irányú kutató árokkal, egy méter mélyen átkutattuk. Ha tehát egyáltalán voltak ezen a területen gazdasági épületek, azok romlandó anyagból készültek és így megsemmisültek; hamú és szén helyenként bőven volt. A szóban forgó épület *f* falának külső hossza 29·7 m., a *g* falé 30·5 m. Az épület szélessége 19—19·15 m. között változik. Északi (*h*) és nyugati (*g*) határfalai 78 cm. vastagok, míg a keleti (*f*) és a déli (*i*) csupán 68 cm.-esek. A belső válaszfalak közül a *j*, *r* és *q* falak vastagsága 54 cm. Az *l*, *n*, *s* falak vastagsága 45—47 cm. közt változik, míg az *m* 60 cm., a *k* 66 cm. vastag. Nem említettük még az *o* és *p* falakat, melyek 40, ill. 52 cm. vastagok. A *v* és *t* *nem voltak felnyúló falak*, hanem a helyiségnek lebegő padlóval bíró részét választották el az ilyenekkel nem bíró résztől.

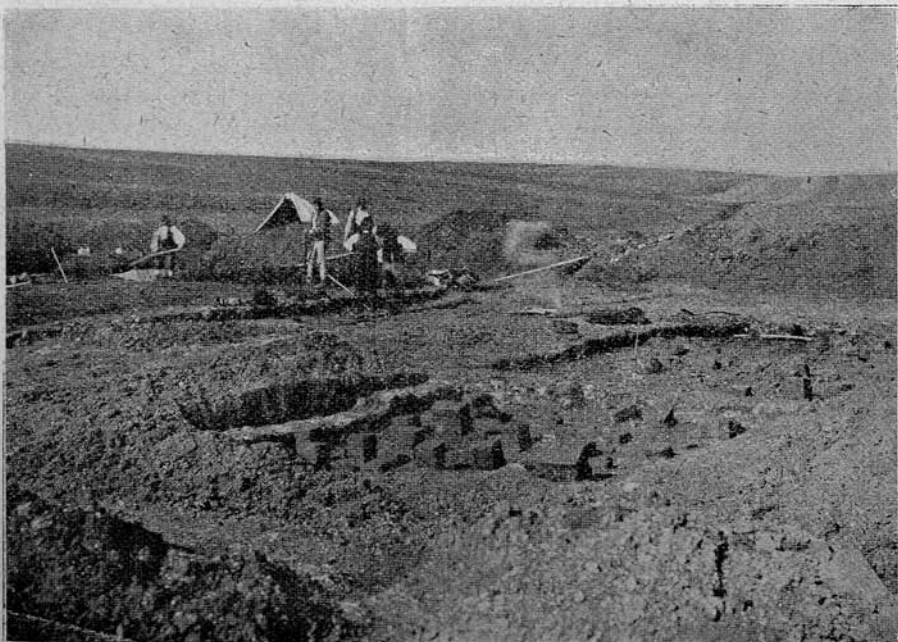
A falakból ennél az épületnél is csak 10—20 cm. ha megmaradt, az is csak imitt-amott. Ezekből megállapítható, hogy *opus incertum* rakású fal volt, ugyanolyan fajta, de jobban kiválogatott anyagból, mint a másik épület. Általában a rakása is sokkal gondosabb amannál. A *h* fal pl. azért volt jóval — mintegy 20 cm.-rel — vastagabb a *g* és *i* határfalaknál, mert a víz felől lévén, erősebbnek kellett lennie. Északkeleti (*f* felőli) sarkán megkiséreltük egész mélységében kiásni, a mi az első csákányvágásnál előtörő talajviz miatt nem sikerült. Mintegy 1 m. mélységre tudtunk lemenni mindössze, de így is megállapíthattuk, hogy ez az alapfal különösen gondosan, jól kidolgozott, ellenálló quaderekből épült. Nyilván azért, hogy a patak kiöntésének ellenállhasson. Valóban

4. sz. kép. Az urasági lakás alaprajza.
 Fig. 4. Plan de l'habitation des maîtres.

míg külső oldalán már az első csákányvágásoknál előtört a talajvíz, az *E* és *G* helyiségekben egy méter mélységben is csak nagy vízenyősséget tapasztaltunk, de nem kaptuk magát a vizet, mint a külső oldalon.

Ez a két helyiség felerészében lebegő padlóval bírt és pedig mindkettőnek az északi fele (5. sz. kép.) A lebegő padló téglaszlopokon nyugodott, melyek aránylag jól megmaradtak az *E* helyiségben, míg a *G*-ben nagy részt megsemmisültek, csak nyomaik állapíthatók meg kétségtelenül. Az oszlopok egymástól 35—45 cm. távolságban vannak s ha *ma* ez a távolság nem egyenletes, annak magyarázata az

5. sz. kép. Lebegő padlót tartó oszlopok maradványai.

Fig. 5. Restes des piliers supportant le pavement suspendu.

is lehet, hogy többé-kevésbé megdőltek, egymástól eltávolodtak, illetőleg egymáshoz közelebb hajoltak. Az első oszlopok közvetlenül a fal mellett vannak és 57 cm. hosszú, 29 cm. széles és 8 cm. vastag téglával voltak fedve. Egy ilyen eltörtött téglát eredeti helyén megtaláltunk és sikerült így megtudnunk, hogy a négy falnak az oszlopok magasságában mintegy 20 cm. széles párkánya van s a most említett téglát egyik szélével — mészhabarcba ágyazva — azon nyugodott, míg másik szélével a legelső oszlopon. A szóban forgó párkány egyébként úgy képződött, hogy a falak addig a magasságig tulajdonképpen fun-

damentumfalak, tehát jóval vastagabbak, mint az itt kezdődő felmenő falak. Az *E* helyiségben szélességben 6, hosszában 5 oszlop volt eredetileg, melyekből legalább egy téglá majdnem mindenütt maradt. A *G* helyiségben azonban sokkal jobban tönkrementek az oszlopok és nagy részüknek csak a helyét sikerült megállapítanunk s így azt, hogy hosszában 7, szélességben 10 oszlop volt eredetileg.

Rendes körülmények között az ilyen lebegő padlós helyiségekben égés, pörkölődés nyomait szoktuk találni, mik kétségtelenné teszik rendeltetésüket, vagyis hypocaustum voltukat. Itt azonban ezt nem láttuk. De nem láttuk a két helyiséget elválasztó falban, valamint a többi falban sem azokat a nyílásokat, melyeken át kellett volna a meleg levegőnek egyik helyiségből a másikba hatolnia. Mivel tehát semmi olyat nem láttunk, a mi arra mutatna, hogy a lebegő padló a fűtés céljait szolgálta, önkénytelenül vetődött fel az a lehetőség, hogy itt a lebegő padló a talajvíz ellen való védekezésül szolgált. Nem mernők ugyan ezt teljes határozottsággal állítani, mivel nem tudunk reá analógiát; de az kétségtelen, hogy a fűtésre vonatkozó mindennemű maradvány hiányzik, míg a talajvíz ellen ebben a két helyiségben csakugyan kellett védekezni. A *J* helyiség kevésbé volt kitéve a víznek és ott nem csoda, ha nem alkalmaztak ilyen védekezést. Ezért lehetett a *g* fal is keskenyebb, mint a *h* és *f*.

Mindkét helyiségben piskóta-alakú téglákból kirakott padozat volt. A piskóta-téglákat mészhabarcba ágyazták, mint rendesen. Úgy látszik, hogy a lebegő padlósrészben is ilyen volt a padozat, mert az oszlopok közt igen nagy számmal találtunk ilyen kis téglákat behullva.

Semmi különös mondanivalónk nincs az *F*. és *J*. helyiségekről. Utóbbi, a mellette levő *G*-vel az egész háznak legszebb helyisége lehetett; terrazzo burkolata alig romlott valamicskét. Az *F* padozata ellenben teljesen tönkrement s csak a jelekből következtethetünk arra, hogy esetleg szintén terrazzo volt. Ugyanennyit mondhatunk a *K* helyiségről is, mely úgy látszik a konyhai személyzet lakása lehetett. Ebben a helyiségben találtunk egy orsógombót csontból. A *H* helyiség, úgy látszik, konyha volt. Erre lehet következtetnünk abból, hogy benne cserépedény töredékeket találtunk, köztük egy hatalmas mázas edényét, mely, fájdalom, nem állítható össze, de az megítélhető, hogy valami folyadékot tarthattak benne. A helyiség padozata nagy téglákból állott, melyek azonban összetörték. Mindössze az *s* fal mellett maradt meg egy néhány az eredeti helyén. Ugyanabban a helyiségben egy nagy vaskanalat is találtunk, melyet azonban a rozsdá annyira tönkre tett, hogy — különösen mivel állandóan esős idő járt, a mikor ki sem száradhatott — fel sem vehettük, mert apró darabokra mállott.

Teljesen tanácstalanul állunk az *L* helyiség rendeltetésére nézve. A 16·40 m. hosszú és 5·10 m. széles helyiséget egyetlen fal sem osztja.

Vagy ha osztotta is egykor, ma az teljesen megsemmisült, a miből joggal következtetjük, hogy nem volt valami mély alapja, hanem csak amolyan gyöngébb közfal lehetett. Pedig leleteink arra mutatnak, hogy nem volt egységes rendeltetése, tehát tagozottnak is kellett lennie. Nyugati végében u. i. a *g* faltól kezdve s az *r* fallal párhuzamosan egy sor négyszögletes fűtőcső töredékét találtuk, még eredeti helyén ugyan, de annyira szétmenve, hogy felszedni nem lehetett őket. (L. 6. sz. kép.) Megállapítható, hogy a helyiségnek téglapadozata volt, de azt már nem

6. sz. kép. Fűtőcsövek (tubi) maradványai az *L* helyiségben.
Fig. 6. Restes de tuyaux de chauffage (tubi), dans la pièce *L*.

dönthetjük el itt sem, hogy azon vajjon volt-e terrazzo-réteg. A helyiségben talált tubusok közvetlenül a padozaton nyugodtak s az *r* faltól mintegy 1 m. távolságban azzal párhuzamosan helyezték el őket. Méreteik 13×17 cm.; magasságuk nem volt megállapítható, mert a megmaradt 12 darabból egy sem ép. Egykor természetesen több sor volt egymás mellett s e sorok egészen az *r* falig terjedő közt kitöltötték. Körülbelül az *n* fal irányáig tarthatott ez a padozat. Ott egyszerre puhább a talaj s nagy mennyiségű égett föld van, azonkívül hamú, melyből egy kézi őrlőkövet emeltünk ki; találtunk még apró, teljesen alakatlan bronzdarabkákat, egykor valamiféle edénynek felismerhetetlen maradványait. Egy második őrlőkőnek töredékét találtuk egyébként a **H**

— konyhának nevezett — helyiségben is, ez azonban csak idehurczolódott, mivel egészen a felszínen találtuk.

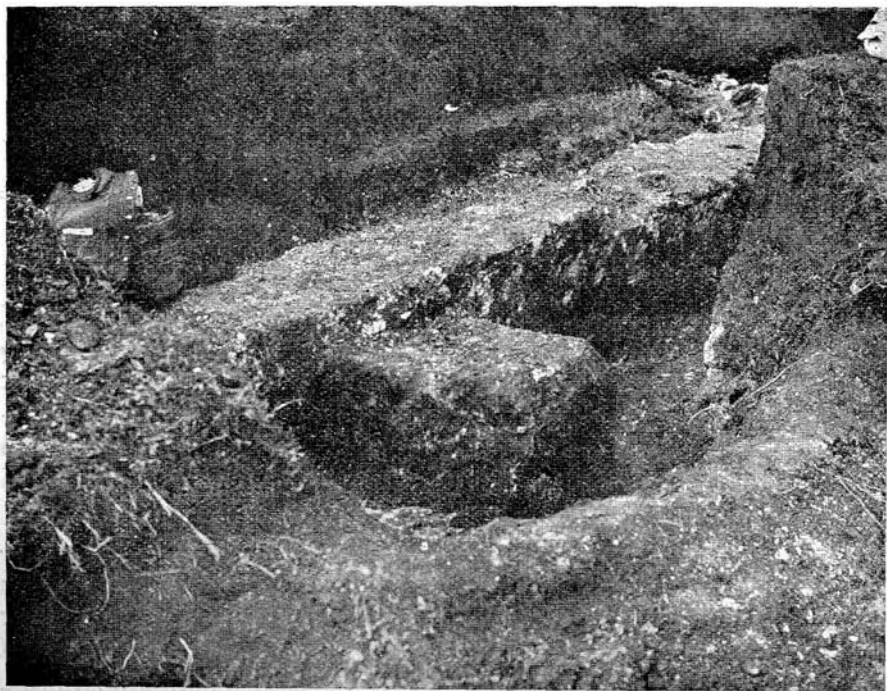
Ha már most az **L** helyiség rendeltetése felől gondolkozunk, meglehetősen nehéz a feladatunk. A helyiség az épület egész szélességében vonúl, s így azt majdnem teljesen egyenlő két részre osztja. Nagyon alkalmas tehát arra, hogy mintegy előtérül szolgáljon a két épületrész között s a fedett udvart (atrium) helyettesítse. Részben lehetett is ez a rendeltetése, de a benne talált leletek alapján azt kell hinnünk, hogy a fűtésnek központi helye — praefurnium — is itt volt. A malomkő természetesen a mellett szól, hogy egyéb rendeltetése is volt, aminthogy a nagysága miatt kellett is, hogy legyen.

Nem könnyű az **L**-től délre fekvő helyiségek rendeltetésének megállapítása sem. A **p** fal, úgy látszik, eredetileg egészen a **k** falig nyúlt; ma azonban egy része megsemmisült. Éppen felette emelkedik annak a földomlás által képezett terrásznak a széle, mely ma mesgyéül szolgál s melyről már az **I.** jelzésű helyiséggel kapcsolatosan is megemlékeztünk. Leletekben ezek a helyiségek is igen szegényesek. Az **O** és **N** helyiségeknek még a padozatát sem lehet megállapítani. Úgy látszik azonban, hogy terrazzo volt, a melyet a reá zuhant fedélcseréptömeg tett tönkre a felismerhetetlenségig. Érdekes jelenség az **O** helyiségben a **p** fal mellett egy 60 cm. széles, ugyanolyan hosszú és 35 cm. vastag faragott kő, mely szorosan a fal mellett van s egykor valószínűleg a háziúr pénztári szekrénye lehetett rajta. (7. sz. kép.) Közelében jelentéktelen bronz-maradványok, talán a szekrény díszéből maradtak reánk, teljesen értéktelen emlékeztőül. Ha feltevésünk helyes, akkor ezt a helyiséget az atrium egyik tartozékaként foghatjuk fel.

Nagy kérdés, hogy az **M** és **Q** helyiségek között volt-e elválasztó fal. Mi semmi nyomát nem találtuk s hogy mégis — legalább feltételesen — felrajzoltuk, annak magyarázata, hogy épen itt vonul az ismételt említett mesgye, melyet respektálnunk kellett, tehát nem áshattuk fel kedvünk szerint; másfelől a **D** folyosóban kétségtelenül meglevő keresztfal miatt nem tartjuk lehetetlennek, hogy a **p** falnak egészen eddig volt folytatása, de az épen úgy megsemmisülhetett, mint a hogy az **o** fal keleti végén túl egykor kétségtelenül megvolt folytatása, most teljesen megsemmisült.

Ne mulasszuk el megemlíteni, hogy az **M** helyiségben is kerültek elő olyan téglák — 6 drb.; az egyikben bekarcozott betűk — a melynekből az **E** és **G** helyiségben levő oszlopokat rakták. Ebből arra lehetne következtetnünk, hogy ebben a helyiségben is lebegő padló volt valamikor, a mi épen nem lehetetlen, de az bizonyos, hogy ma semmi biztos nyoma nem maradt; a szóban levő téglák pedig máshonnan is hurczolódhattak oda. Valamennyi meg is volt sérülve, a mi — ha az eke vagy borona hurczolta el — egészen érthető.

A *Q* és *P* helyiségekkel szintén hamar végezhetünk. A déli határfalukat meglelven megbizonyosodtunk róla, hogy a másik épületnél is valami helyiség volt ezen a végén és nem út, mert annak itt is folytatódnia kellett volna. Ehhez járult, hogy padozata ezeknek a helyiségeknek ugyanolyan, mint az *A*-nak és így alkalmas minden kétség megszüntetésére, ez utóbbi tekintetében. Leletek, fájdalom, ezekben sem kerültek napfényre. Ezeknek a helyiségeknek a padozata ép úgy magasabban fekszik 20—30 cm.-rel a többiekénél, mint az *A*-nál láttuk.

7. sz. kép. Nagy kő a *p* fal mellett; rajta valami szekrény állhatott.

Fig. 7. Grand pierre près du mur *p*; une armoire quelconque devait se trouver dessus.

Hátra van még szólanunk a *D* folyosóról, mely vékony szalagként az épület egész keleti hosszán végig fut. Szélessége átlag 80 cm.; helyenként valamivel több, illetőleg kevesebb. Padozata úgy látszik terrazzo volt, mert nagyon sok mészhabarc maradt meg benne, vékony kavicsrétegen.

Az elmondottakon végigtekintve, lehetetlen nem vennünk észre, hogy itt jobb módú ember lakásával van dolgunk. Az egyes helyiségek rendeltetéséről többet nem igen állíthatunk, mint a mennyt már elmondottunk. Ennek legelső sorban a leletek kevés száma az oka. A leletek

csekély számából azonban tévedés volna messzemenő következtetésekre vonni, mivel magyarázata egészen egyszerű. Képeinkből megállapítható, hogy a ház majdnem mindenütt egészen a padozásáig elpusztult. Az alaprajzon berajzolt falak majdnem kizárólag alapfalak; sőt a *p* falnál láttuk, hogy részben az is megsemmisült. Felmenő fal alig maradt reánk. Mindent elhordott az eke és a borona s ez megmagyarázza leleteink kevés voltát. A mi keveset találtunk, az is olyan helyen került elő, ahol a lezuhanó falak és fedélcserépek maguk alá temették és így óvták meg.

Ezek után természetes, hogy ajtók helyéről, ablakokról nem beszélhetünk. Ablaküveget nem találtunk, sem küszöb-követ. Mindössze az épülettypus maradt fenn eredményként, a mivel azonban fáradozásunkat és kiadásainkat megjutalmazottnak tekinthetjük. Mert a ház alaprajza nagyon is megérdemli figyelmünket.

Jellemző a középső *L* helyiség, a mely az egész épületet két majdnem szabályosan egyenlő részre osztja. Ez a helyiség — legalább egy része — fűthető volt, a mint a benne még eredeti helyükön talált *tubi* bizonyítják. Ugyanezt bizonyítják a benne és környékén talált ú. n. *lábás cserepek (tegulae mamatae)* töredékei. Ha ezeket a leleteket tekintetbe vesszük, lehetetlen meg nem állapítanunk, hogy ez a helyiség teljesen befedett lakóhelyiség volt, legalább egy részében. Ennek megállapítása pedig azért fontos, mert különben ezt kellene az *atriumnak* tartanunk. Így azonban ez — a helyi viszonyoknak megfelelő — lényeges változást, eltérést mutat annyira, hogy egyáltalán még az atrium helyettesítőjének is valamelyik mellette levő helyiséget (talán az *M*?) kell felvennünk.

Másik jellemzője a háznak a *D* folyósó, mely annak keleti oldalán mintegy *porticus* vonúl végig. Minden valószínűséggel minden helyiségcsoportba egy-egy ajtó vezetett erről a folyósóról, melynek keresztfalai bizonyára nem voltak felmenő, hanem csak alapfalak, s azt mutatják, hogy az épület helyiségei négy, esetleg öt csoportra oszlottak. Ez a folyósó is emeli házunk egyéni jellegét; az a tény, hogy az épület egész hosszában végig vonúl, amellet szél, hogy az épületben nem volt meg az atriumnak megfelelő középponti udvar, melyből az összes helyiségekbe el kellett indulni. A két jelenség egymásnak következménye és kiegészítője; együtt a lakóháznak olyan sajátos alaprajzot adnak, a melyhez hasonlót nem ismerünk akár csak magukat a villákat nézzük, akár bevonjuk tárgyalásunkba a városi házat is.

Villa rustica aránylag kevés ismeretes. Leginkább azokra szeretnők felhívni a figyelmet, a melyeket *Schumacher* ismertet a württembergi límes mentéről.¹ A négy villa alaprajzából háromé lényegileg azonos:

¹ Westd. Ztschr. XV. (1896) s. köv. l., I. táb. 1—4.

falal kerített nagy udvar egyik oldalán — melyet az épület homlokzatának kell vennünk — széles folyosó vonúl végig, s ennek végein, az udvar-négyszög sarkain tágas lakóhelyiségek vannak, kiugró saroktoronyokat utánozva. Az egésznek erődítmény jellege el nem vitatható.

Kettőnél kétségtelenül bizonyos, hogy az udvarban is voltak lakható helyiségek; sőt ezek egyikénél az *atrium Corinthiacum*ra emlékeztető oszlopok maradványai is megállapíthatók. Az utóbbival majdnem teljesen egyező harmadikról tehát joggal tétélezhető fel, hogy az udvar felől is voltak lakható helyiségei. Minket ez a típus csak annyiban érdekel, hogy a miénkénél mindenestre általánosabban elterjedt s a hazánkban eddig ismertek általában ennek változatai. *Schumacher* fenti cikkéből is arról értesülünk, hogy ez és ennek változatai az általánosak a német területen. Magunk is ismerünk ilyeneket. A Rajna és Mosel közeléből *Weerth* közl egy ilyen *Ravensbeuren*ből,¹ mely csak épen gazdagabb tagozású ezeknél, de különben egészen azonos elvek alapján készült, Vitruvius előírása szerint.² Ez az előírás pedig csak annyi eltérést kíván a városi ház alaprajzától, hogy a bejárat után mindjárt a perystilium következék s csak azután az atrium. A most ismertetethez egészen hasonlót közl ugyancsak *Weerth, Stahl* közeléből,³ a hol csupán a méreteken és a helyiségek számában van eltérés. Az alapelv azonban kétségtelenül azonos az eddig ismertettekénél tapasztalttal.

Nem mondhatunk mást azokról sem, a melyeket *Naeher* ismertet badeni területről.⁴

Kezünkben van *Gnirs* értékes tanulmánya a római villa rustica istriai példáiról.⁵ Utóbbiak az itáliai parasztház hatása alatt állanak ép úgy, mint Vitruvius leírása. Természetes tehát, hogy annyira egyeznek a fennebb ismertetekkel és Vitruvius leírásával. Itt is a tágas udvar a középpont, melyet körülépítenek a szükséges lakó- és gazdasági helyiségekkel, mely utóbbiak közt az olaj- és borsajtoló és elraktározó helyiségek nagy szerepet játszanak. Nálunk ezek nem igen kellett, hogy legyenek s ezért nincs is semmi olyan jel, mely arra vallana, hogy akár borgezdekedés is folyt volna e helyen. Bár lehetetlennek nem kell tartanunk, mert a későbbi korban ezen a vidéken, a legújabb időkig sok és jó bor termett.

Villánkhoz közelebb áll a *Schumacher* által leírt negyedik villa, melynek maradványait *Bachenau* mellett ásták fel.⁶ Ennek tulajdonképen

¹ Bonner Jahrbücher, LXI (1877), 128 köv. 1.

² De archit. VI. 6.

³ Bonner Jahrbücher, LXII. (878) 1 s köv. 1.

⁴ Bonner Jahrbücher LXXIX. (1885.) 64 s köv. I., Taf. II.

⁵ Jahrbuch für Altertumskunde 1908 (III.) 124 s köv.

⁶ Idézett helyen, 13. s következő lapok.

két alkotó része van: a lakó helyiségek és ezeket két oldalról körülvevő mintegy 2 m. széles folyósó. A tulajdonképeni lakóház hármastagozású: nagy udvar — atrium — előtt két részre osztott, mögötte osztatlan helyiség; akárcsak a Porolissumban kiasott házak egyikét látnók. A folyósó tagozott, de a tagozásnak egészen más elve van, mint a miénknél. Mert a míg a miénknél a folyósó tagozása a lakott helyiségcsoportoknak megfelelő, addig itten arra szolgál, hogy a bejáratnál egy kis alapinczézett tér (ostium) képződjék; a folyósó végén elzárt kis rész szintén használati célokat szolgálhatott. Ettől eltekintve, az egész folyósó osztatlan.

A körülfutó folyósó egyébként *Vitruvius* előírásában is szerepel, bár nem egészen érthető, hogy vajjon az udvarfelől kívánja-e meg, vagy a homlokzat felől. A felsorolt példák után azt kell mondanunk, hogy a lakott rész homlokzata előtt egy szélesebb folyósó általában van; de nem maradt el az udvar felől körülfutó keskeny folyósó sem. Ez utóbbi szélesebb szokott ugyan lenni, mint a miénknél levő, de *ez nem lényeges* különbség.

A folyósó tehát rávezet arra, hogy a két épületünk közé eső területet a villa rusticánál szokásos négyszögletű udvarnak kell vennünk s így a két épületet egy gazdasághoz tartozónak tekintsük. S ezzel meg is indokoltuk azt, a mit az I. jelű épületünkről fennebb mondottunk, valamint azt a feltevésünket, hogy ehhez a gazdasághoz nem tartozhattak a hegyoldalban messzebb fekvő romok, melyekről azt is említettük, hogy ezután lesznek átkutataandók.

Két épületünk, a közre fogott udvarral, ezek szerint egy nem nagy, de — a gazda lakóházából ítélve — mégsem egészen jelentéktelen gazdaság középpontja volt. Az udvart északon és délen nem övezte kőfal, mert annak nem maradt nyoma, noha ha egykor volt volna, a déli oldalon mindenesetre volna nyoma, még ha fel is tételezzük, hogy az északi — a patak áradásainak kitétt — oldalon épen úgy megsemmisülhetett, mint I. jelzésű épületünk megfelelő falának épen az udvar felől eső része. Úgy kell tehát lennie, hogy az istállók, színek stb. gazdasági épületek nem kőből, hanem fából épültek és csak fára voltak alapozva is. Így aztán megérthető az a sok hamú és szén, melyet az udvaron ásott kutató árkainkban kaptunk, a nélkül, hogy alapfalakra a legkisebb gyanú is lehetett volna. Ezért nem találtunk az udvarban, hanem csak a két épület közelében, fedőcserép töredéket sem, bizonyágául annak, hogy fedetlen volt, aminthogy másképp nem is lehetett.

Miután így az épület maradványokat aránylag részletesen megbeszéltük, térjünk át a

kisebb ingó leletek

ismertetésére. Nem sok van belőlük, a mi az épület maradványok ismeretett fenntartása mellett egészen érthető.

A. Érmek.

1. Meghatározhatatlanságig kopott közép bronzérem, melyet az I. épület B helyiségében találtunk az alább említett fibulával és edénnyel.

2. *Elagabalus* hybrid, bélelt (subaeratus) denarius. *Előlap*: Caracalla; Coh.¹ III. köt. 32. sz.; Coh.² IV. köt. 566., 588. *Hátlap*: Elagabalus; Coh.¹ III. köt. 149. sz. és Coh.² IV. köt. 299. sz. Előkerült az előzetes kutatás alkalmával.

B. Bronztárgyak.

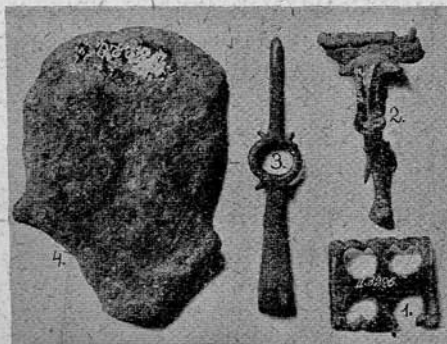
8. sz. kép.

1. *Szija erősíthető dísztag.* Leltük az előzetes kutatás alkalmával. Alsó felén ma is látszanak azoknak a nyulványoknak a maradványai, melynek segítségével felerősítették. Leltári száma: II. 8226. Gyakran előforduló tárgy a leletekben.

2. *Fibula.* Leltük az I. épület B helyiségében a 10. sz. képünkön látható agyagedénnyel. Mindkettőnek korát meghatározna a velük talált közép bronzérem, mely azonban a meghatározhatatlanságig elkopott. Hasonlót közölnek Zugmantel táborából azzal, hogy a II. sz. derekára tehető ez a fibula-typus.¹ Leltári száma: II. 8227.

3. *Tükörnek a nyele.* Leltük az N. helyiségben. Alsó végénél ma is látszik a bevágás, melybe a bronz tükörlapot elhelyezték és a szegnek a helye, melylyel megerősítették. Gyakran előfordul a római leletekben.² Leltári száma: II. 8225.

4. *Rög.* Leltük az I. épület B. helyiségében. Úgy látszik, hogy valami nehezebb — talán hús potyolására szánt — szerszámnak a töredéke. Az egyik oldala megsérült. Analogiáját nem ismerem. Leltári száma: II. 8228.

8. sz. kép. Bronz tárgyak a magyarosdi ásatásból. *Fig. 8.* Objets en bronze provenant des fouilles de Magyarosd. } ^{1/2} term. nagys. gr. nat.

¹ *Obergerm.-rhaet. Limes.* Abt. B. Lief. XXXII. Nr. 8. Kastell Zugmantel Taf. IX. 11.

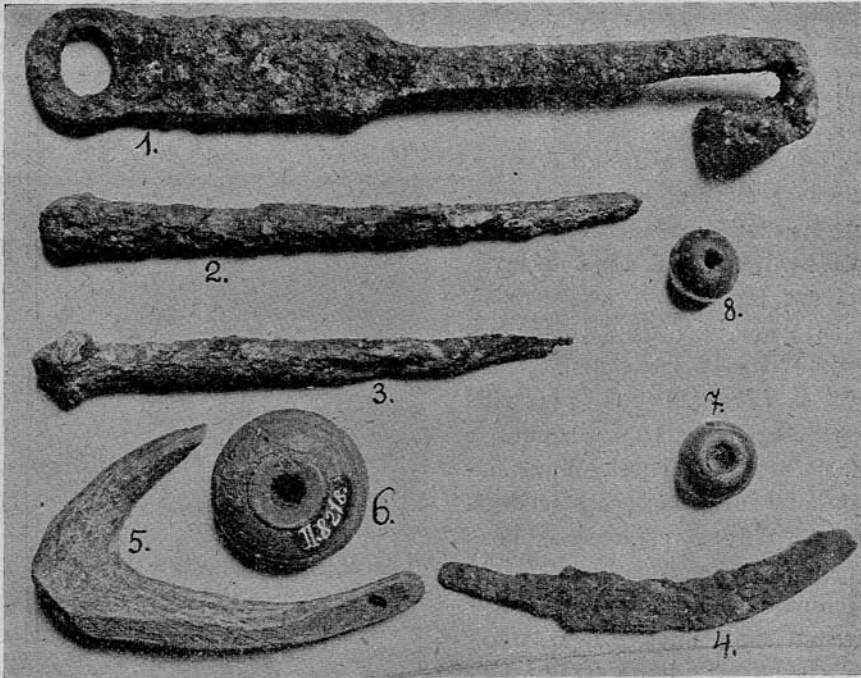
² V. ö. *Ugyanott*, Lief. XIV. Kastell Pfünz, Taf. XII. 86. *Jacobi*: Saalburg, Taf. LXI.

C. Vastárgyak.

9. sz. kép.

1. *Kulcs*. Leltük az I. épület B. helyiségében. Általánosan ismert alak. Leltári száma: II. 8234.

2—3. *Kerekfejű lyukasztó szerszám*. Leltük a II. épület feletti törmelék eltakarítása közben. Szintén gyakran előforduló szerszám-típus. Leltári számuk: II. 8231—32.

9. sz. kép. Vas-, csont- és üvegtárgyak a magyarosdi ásatásból. }
 Fig. 9. Objets en fer, en os et en verre, provenant des fouilles de Magyarosd. }^{1/2} term. nagys. gr. nat.

4. *Kis görbe kés* az I. épület B. helyiségéből. A nyelét egykor borító — nyilvánvalóan — fagofantú teljesen megsemmisült. Leltári száma: II. 8233.

D. Csont- és üvegtárgyak.

9. sz. kép.

5. *Csonthorog*. Leltük az I. épület B. helyiségében. Egyik vége átfurt, nyilvánvalóan azért, hogy abba zsineget lehessen húzni és ezzel felfüg-

geszteni. Nagysága miatt nem használhatták halászatra, hanem minden valószínűség szerint húst akasztottak reá. Leltári száma: II. 8219.

6 *Csont orsó-karika* a II. épület K helyiségéből. Igen finoman esztergályozott; a képen is kivehető szabálytalan vonalok rajta nem rajznak maradványai, hanem idő közben a földben ért hatások nyoma. Leltári száma: II. 8218.

7—8. *Üveggyöngyök*. Leltük a II. épület északi részében még a választófalak megállapítása előtt. A szokásos sötétkék üveganyagból vannak vörös-zöld-sárga betétekkel. Leltári számuk: II. 8215—16.

Kőtárgyat a már említett őrlőköveken kívül mindössze egy jelentéktelen töredéket találtak az előzetes kutatáskor a felszínen. Ez egy

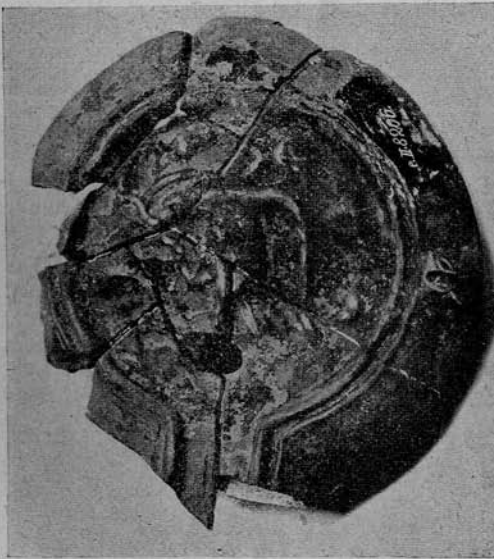
10. sz. kép. Agyagedény a magyarosdi ásatásból. } ca. $\frac{1}{3}$ term. nagys.
Fig. 10. Vase en argile, } gr. nat.
des fouilles de Magyarosd.

márványtálnak (u. n. *Reibschale*) a kiöntője. Leltári száma: II. 8214.

E. Agyagtárgyak.

10. sz. kép. *Agyagedény*. Rendkívül durva művű; rosszul iszapolt és nagy kavicszemekkel kevert agyagból. Szabad kézzel formálták és rosszul égették ki, vagy talán csak szárították. Leltük az I. épület B. helyiségében a már említett (8. sz. képen, 2.) fibulával és éremmel. Egykor füle is volt, mely azonban letörött. Leltári száma: II. 8213. Kereszmettszete a 13. számú képen 1.

11. sz. kép. *Agyagmészes fedőlapja* több töredékből összerakva. Vöröses

11. sz. kép. Agyagmészes fedőlapja a magyarosdi ásatásból. } $\frac{1}{2}$ term. nagys.
Fig. 11. Couvercle d'une lampe } gr. nat.
d'argile, des fouilles de Magyarosd

12. sz. kép. Tégla
bekarczott betükkel a magyarosdi
ásatásból.

Fig. 12. Brique
avec lettres gra-
vées, des fouilles
de Magyarosd.

ca. 1/4 term. nagys.
gr. nat.

Ezeken kívül találtunk agyagedény cserepeket és egy agyagfedő részletét. — Ezek egy részének metszeteit közöljük a 13. számú képen. Anyaguk és leltári számuk a metszetek számai szerint:

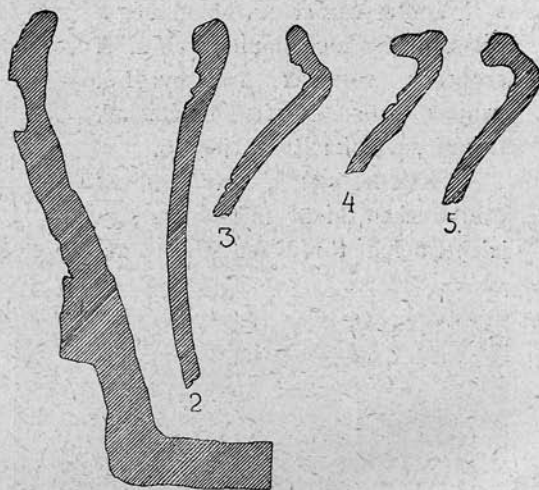
2. sz. metszet: Vöröses-barna agyagból készült edény töredéke; egykori mázántak halvány nyomai. Leltári száma: II. 8200.

3. és 5. sz. metszet: Közönséges szürkés anyag, máz nélkül. Leltári számuk: II. 8208 és II. 8209.

4. sz. metszet: Füstöléssel gyengén és hiányosan feketített szürkés agyag. Leltári száma: II. 8210—11.

agyagból készült nagyobb mécsesből való, mely az alpnál sötétebb mázzal is be volt vonva. Rajta valami képzeleti állatnak a képe volt, mely azonban ma már meg nem határozható. Leltári száma: II. 8206.

12. sz. kép. Oszloptégla töredéke, a II. épület M. helyiségéből; ilyenek voltak a lebegő padlós helyiségekben. A rajta bekarczolt látható betük alapján nem állapítható meg, hogy vajjon összefüggő szöveg maradványával van-e dolgunk, avagy csak különálló betűkkel. Leltári száma: II. 8253.

13. sz. kép. A magyarosdi ásatásból való agyagedény és cserepek metszetei.

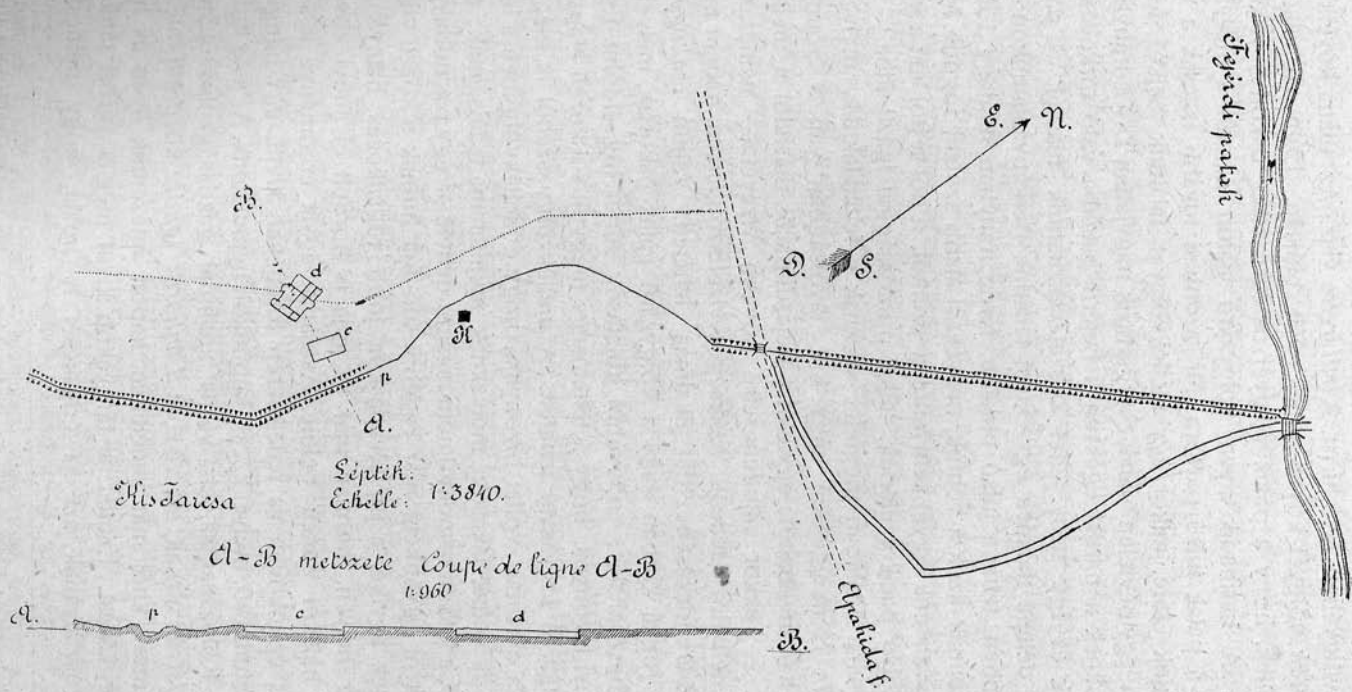
Fig. 13. Coupes de vases d'argile et de tessons de poterie, provenant des fouilles de Magyarosd.

II.

Római villa Kolozsvár „Kistarcsa“ nevű határrészében.

(A címlapon levő térképen 5.)

A Kistarcsa nevű határrész egészen Apahida községig nyulik el. Amint Apahidán a vasutól elindulunk s az országutat követve keresz-

1. sz. kép. A Kistarcsán kiásott római épületmaradványok helyzetrajza.
 Fig. 1. Plan de situation des restes du bâtiment mis au jour à Kistarcsa.

túl megyünk a falún, annak alsó végénél balkéz felől az első mezei út a Szamosvölgyében levő u. n. *Királyrétre* visz. Az utána következő a *Fejérdi patak* völgyét követi annak déli oldalán. Ezen előhaladva, szemünkbe ötlük, hogy a patak völgyét ősrégi (talán őskori?) földtöltesek zárják. A harmadik ilyen völgyzáró gáton átkerül a mezei út egyik ága is a patak tulsó partjára. Mi azonban tovább is csak a déli parton haladunk előre, mikor egy mellékvölgyet találunk balkéz felől, melynek ölén egy névtelen patak csörgedezik nagyjában D—É irányban. Ennek a pataknak a partjai egészen a Fejérdi-patakba való torkollásáig szabályozottak és így nem lehet összetéveszteniük mással. A patak keleti partján délfelé haladva egy kutat találunk (térképvázlatunkon K), melylyel szemben, tehát a tulsó oldalon, ferde irányban mintegy 150—200 lépésre vannak azok a romok, melyekről alább szólni fogunk. Mellékelt térképvázlatunk egyébként attól a ponttól, a hol a hol ezt a mellékvölgyben folyó patakot elértük, teljes pontossággal igazít útba.¹

A hely tehát általában megfelel azoknak a feltételeknek, melyeket *Vitruvius előír*. Nem egészen négy km. távolságban van a Szamosvölgyén vonult fő útvonaltól; egyfelől a Fejérdi-patak, másfelől a mellékvölgy pataka — akkor mindenesetre bővebb vízzel — nemcsak a gazdasághoz nélkülözhetetlenül szükséges vizet szolgáltatva, hanem még halgazdaság berendezéséhez is alkalmas lehetett. Vajjon *csakugyan* volt-e ilyen a római korban vagy a völgyzáró gátak őskoriak, melyeket később nem használtak, — a további kutatások során fog eldőlni. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy a lehetősége megvolt s a közeli Napoca városi lakossága jó fogyasztó lehetett. A mellékvölgy széltől is eléggé védett. Lakásra alkalmas voltát bizonyítja, hogy e mellékvölgyben a legújabb korban is voltak lakások, melyeknek nyomai ma is látszanak; sőt van ma is ott — a kiásott romoktól nem messze délfelé — egy pásztorlakás.

A romokról egyébként már régebbi idő óta tudnak a közeli vidéken lakók. Ezek egyike, a hó olvadáskor, jobb foglalkozás hiányában ázni kezdett e helyen, honnan már az apja is hordott el annyi követ, hogy egy kis házikót épített belőle. Ásásának egyik eredménye a sok mészhabarcos építőkőven és fedélcserép töredéken kívül, egy hengeralakú hypocaustum-cső, melyet 22. sz. képünkön bemutatunk. Az ásás tudomására jutott Kolozsvár sz. kir. város apahidai gazdasági intézőjének ifj. *Schneller István* úrnak, aki viszont *Lönhardt Ignác* központi intéző úrnak tett jelentést, kitől már ismételtén kapott intézetünk ilyen és hasonló tárgyú értesítést. Ezúttal a tárgyakon kívül még a városi tanács gazdasági ügyosztályának azt az értesítését is hozta, hogy nemcsak

¹ E térképfelvételért Lattyák Sándor kolozsvári m. kir. erdőmérnök urat illeti köszönetünk, a ki máskor is fáradságot nem ismerve áll a régiségtan szolgálatába.

készségesen megengedik az esetleges kutatást, hanem tőlük telhetőleg mindenben elő is segítik azt. Valóban a kutatások egész tartama alatt a legnagyobb szívességet és előzékenységet tapasztaltuk, amiért ezen a helyen hálás köszönetet mondanunk, kedves kötelességünk.

* * *

Az ásatást június 13-án kezdtük meg és július 10-én végeztük be; vagyis kerekén 4 hétig tartott. Ebből azonban a rendes ünnepnapokon kívül néhány nap az esőzés miatt teljesen kárbaveszett, másik néhány napon pedig — ugyancsak a kedvezőtlen időjárás miatt — nem lehetett teljes erővel és sikerrel dolgoznunk.

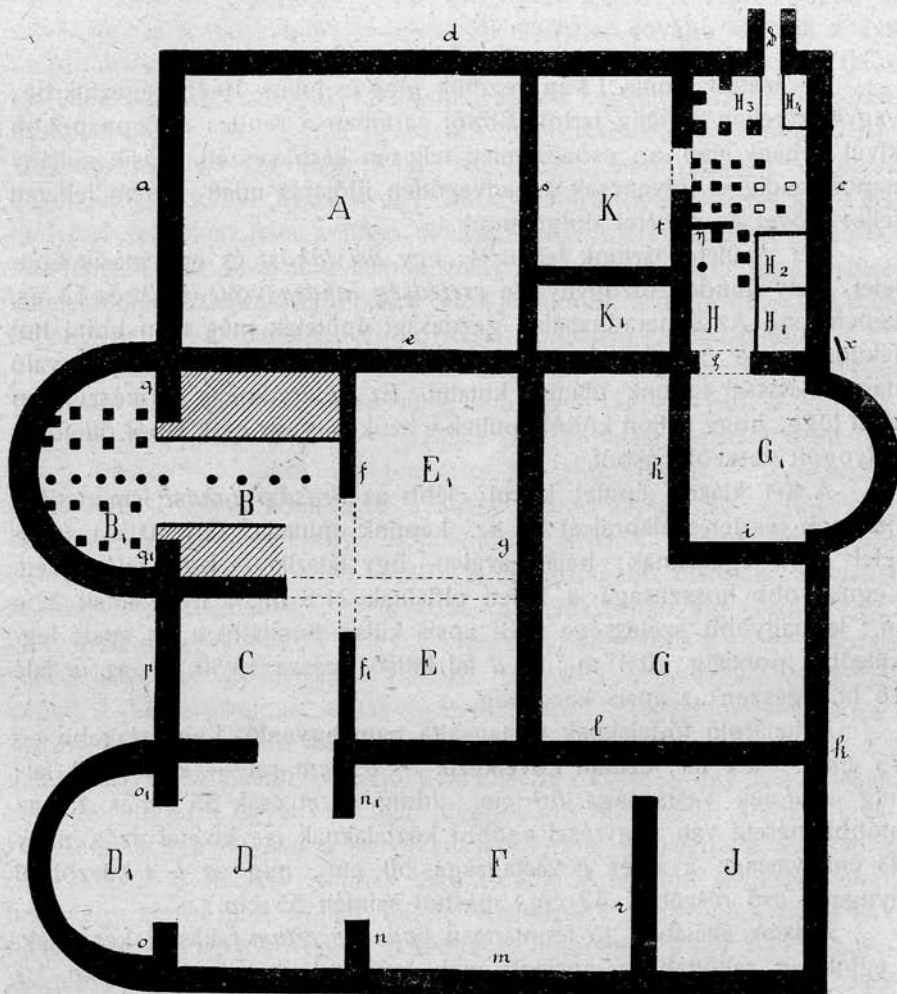
Két épületet tártunk fel itt is: egy *úri lakást* és egy másik épületet, mely minden bizonynyal a *cselédesség lakása* volt. (L. 2. és 13. sz. képeinken.) Az elmaradhatatlan gazdasági épületek még nem tudni hol feküdtek; de vannak már olyan pontjaink, a hol az eredményre való nagy kilátással fogunk utánuk kutatni. Ez az eredmény természetesen attól függ, hogy vajjon kőből épültek-e azok is, vagy csak fából, illetőleg vályogolt vesszőfonásból.

A két kiásott épület közül előbb az *urasági lakást* ismertetjük, melynek részletes alaprajzát 2. sz. képünk mutatja. Orientálása megfelel a fő égtájaknak; bejárásával — úgy látszik — kelet felé nézett. Legnagyobb hosszúsága a keleti oldalnak 21·8 m., a nyugatiának 22·6 m.; legnagyobb szélessége a B₁ apsis külső pontjától a G₁ apsis legkülsőbb pontjáig 20·8 m.; a *d* fal külső hossza 16·50 m., az *m* falé 16 m. egészen az apsis kezdetéig.

A határoló fő-falaknak vastagsága nem egyenlő. Legvastagabb — 75 cm. — a *c* fal; ezután következik — 65 cm.-rel — az *a* és *k* fal; míg a *d*-nek vastagsága 60 cm., addig az *m* csak 55 cm.-es. Ez az utóbbi mérete van nagyrészt a többi közfalaknak is; kivétel az *s*, mely 35 cm. vastag; a *v* és *g* vastagsága 50 cm., míg az *l* a küszöbtől nyugatra eső részében 52 cm., máshol szintén 55 cm.

A falak általában jó fenntartású *opus incertum* rakással készültek. Legjobban rakottak az apsisok, melyeknek tulajdonképeni fala kb. 1/2 m. mély fundamentum leszámításával helyenként az 1 m. magasságot is eléri. Általában a keleti, déli és nyugati határfalak a jobb fenntartásúak; ez utóbbiak közül azonban az *a* már nagyon rongálódott, míg a *d* egy részében épen csak megállapítható. Legtöbbet szenvedett azonban az *l*, *g*, *f* és *u*, különösen attól az ásástól, mely épen a romok mostani felfedeztetésére vezetett. (Lásd 2—3. sz. kép.) Épen ez az oka annak is, hogy nem tudjuk biztosan eldönteni, vajjon az E és E₁ között csakugyan volt-e elválasztófal; a hivatkozott képünkön látható nyomok azonban valószínűvé teszik, hogy volt. Egyébként a leletek

közt épen ezen a bolygatott területen több újabbkori tárgy került elő, köztük a XVII. sz. végétől, illetőleg a XVIII. sz. legelejéről való érmek is. Ezeket nem igen tudjuk másképp megérteni, mint annak felfedezésével, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcz alkalmával előőrsök számára

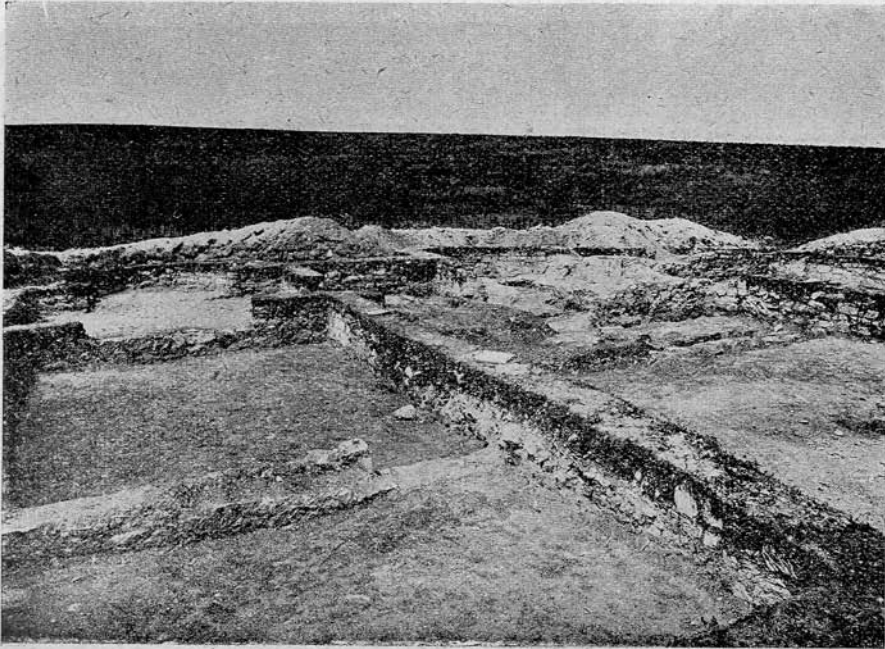

2. sz. kép. Az urasági lakás alaprajza.
Fig. 2. Plan de l'habitation des maîtres.

huzamosabb ideig felhasználták e romokat. Valószínűvé teszi ezt az a tény, hogy Rabutin táborának nyomai Kolozsvár és Szamosfalva között, az országút mellett ma is láthatók. Nincs tehát semmi lehetetlen abban, hogy a tábor meglepetés elleni védelmére kiküldött előőrsök itt még alakot találván, azokat felhasználták és pedig ezt a középső részt. Az

ennek következtében itt képződött mélyedés hívta fel a figyelmét emberünknek is.

Az egyes helyiségcsoportok ismertetését a déli oldalon kezdhetjük. Itt a *D*₁, *D*, *F* és *I* helyiségek alkotnak egy összefüggő csoportot és pedig olyan módon, hogy az *elől említett kettő egynek számít*, melyeket csak az *o* és *o*₁ tagolnak. (L. 3. sz. kép.) A fő helyiség a *D* volt, melynek függeléke a félkörös záródású *D*₁. Utóbbinak építője nem igen volt első rendű mester. Erre következtethetünk abból, hogy

3. sz. kép. A déli oldal helyiségeinek maradványai.

Fig. 3. Restes des pièces du côté sud.

a záródás nem egészen szabályos, hanem inkább a félellipsishez hajlik; alapja 3·6 m., félátmérője 2·6 m.; a rövidebb átmérő végét és a hossz-átmérő szélső pontjait összekötő húr egyenként 3·25 m. hosszú. A fél-ellipsist képező fal végei az *o* és *o*₁-nél sokkal szélesebbek, mint egyébként, amint azt alaprajzunkban is kitüntettük. Ha bolthajtásos fedést tételezünk fel, megérthető ez; az építő épen ezeket a legnehezebb pontokat különösen erősen akarta alátámasztani. Egyébként semmi különösebb lelet nem került elő ebből a helyiségből. Töméntelen fedéscserép töredék és agyagedény cserép alkotta majdnem kizárólag a leleteket, meg néhány vasszeg, a milyen egyébként minden helyiségben

került elő. Padozata mindkettőnek terrazzo, azaz mészhabarcsba vegyített, apróra tört téglá és apró kavics, melyet a mai betonhoz hasonlóan simítottak le.

Ebben a helyiségben találtuk azonban az egyetlen *küszöbkövet* az egész ásatás folyamán. A küszöb az *l* falat szakítja meg és a *C* helyiséggel való közlekedést szolgáló ajtóból maradt. (4. sz. kép.) Egyetlen darab mészkőből faragták ki, mely azonban az idők folyamán a közepén keresztül repedt. Hossza a kőnek 186 cm.; ebből azonban 23 cm.-t elvesz a *n* fal, mely részben reáépült. Ugyanez lehetett az

4. sz. kép. Küszöbkő a *D* és *C* helyiségek közötti *l* falban.
Fig. 4. Pierre de seuil dans le mur *l*, entre les pièces *D* et *C*.

eset a másik végénél is, hol azonban az *l* fal 32 cm.-re fektűt rajta, de a fal nagyon megrongálódott úgy, hogy mi már csak törmeléket találunk. A *C* helyiség felől 15 cm. széles párkánya van a küszöbkőnek; hasonló a kép a két végén azzal a különbséggel, hogy ott szélesebb a párkány. A párkányokkal körülvett rész 6 cm.-rel mélyített és *D* felől a szoba padlójával egy szintben van; ennek a mélyített résznek hossza 1,3 m., szélessége 47 cm. A *C* helyiség felőli párkány mellett annak két sarkában még ma is megállapítható az ajtó alsó csapjainak a helye. A nyugati jobb fenntartású és ez 6 cm. mély, átmérője 7 cm. A két lyúk mellett kis darabon, a hosszpárkány irányában, völgyelés nyomai

látszanak. E völgyelés azonban nem ment egészen végig, hanem csak mintegy 30—30 cm.-re a két lyuktól és mélysége sem egyenlő, hanem menedékes.

A *D* helyiségből 2·68 cm. széles ajtónyíláson át lehetett jutni az *F* helyiségbe. Ezen a nyíláson valóságos ajtó épen úgy nem volt, mint a *D*₁ rész felől, amit nyilvánvalóvá tesz a szemben fekvő rövid közfalnak szabálytalan elhelyezése és az, hogy küszöbnek nyoma sincs, hanem a terrazzo-burkolat itt is, ott is tovább folytatódik a szobák szintjével egyező magasságban. A helyiség nem egészen szabályos négyszög, mert épen az *m*₁ fal elhelyezése miatt ez az oldala mintegy 20 cm.-rel hosszabb, mint a másik, vele szemben levő. Ez a falehelyezés egyébként árt a *D* helyiség szabályosságának is. Az *I* falnak e helyiségben levő középső részét jelentékenyen megrongálták a bevezető sorainkban említett alkalmakkor. A helyiségben agyagedény cserepeket és egy agyagmécsest töredéket találtunk.

Az *r* fal északi végénél kb. 1 m. széles nyílás van; vajjon eredetileg is megvolt-e, nem épen bizonyos, de valószínű. Itt járhattak át az *I* helyiségbe, melyben őrlő-kő egészen jelentéktelen darabját találtuk. Megemlítendő még, hogy padozata eltérő az elébb említettekétől, mert folyami kavicssal volt kirakva, melynek egy kis részét még eredeti helyén találtuk; a lezuhant fal ezt is megrongálta, de kavicsot sokat találtunk a falromok alatt.

A ház középső részét alkotó *B—B*₁, *C*, *E—E*₁ és *G* helyiségek fokozott figyelmünket igénylik. Az elől említett három azért, mert ezek voltak a ház legelőkelőbb helyiségei. A háromnak egymással összefüggőnek kellett lennie, bár ma — a közfalnak épen ebben a részében történt teljes megsemmisülése miatt — nem tudjuk megmondani, hogy hol volt az összekötő ajtó és főleg azt, hogy milyen volt. Bár nem kell nagy merészség annak feltételezéséhez, hogy a *C* és *D* közti ajtóval szemközt volt. Lássuk elébb a *B—B*₁ helyiségeket, melyeknek hypocaustumos fűtőberendezésük volt. Az *f*. és *u* fal közénél ásott be az az ember, kinek révén a romokról értesítést kaptunk. Munkájának legszembeötlőbb eredménye — a romboláson kívül — egy hengeralakú hypocaustum-cső volt, mely jobb fenntartású, mint az 5—6. sz. képeinken látható és nem bolygatott társai. Ennek a leletnek a nyomán indultunk meg mi is, legelső sorban a *B—B*₁ helyiséget tisztítván meg a rázuhant törmeléktől. Mikor ezzel elkészültünk, e helyiségek az 5. sz. képünkön látható alakban állottak előttünk. A helyiség közepén 1·4 m. szélességben a nagy padozat téglák megroppantak, a laikus előtt is nyilvánvalóvá tévén, hogy egykor lebegő padlót alkottak. Két oldalt viszont szembetűnhetnek a folyósószerű úrt határoló keskeny falak az által, hogy rajtuk túl a föld ismét megroskadt egy kissé, de sokkal

kevésbé, mint a falak közén. Ámbár ez nyilvánvalóvá tette, hogy a falak két oldalán nem volt lebegő padló, egyik látogatóm meggyőzésére ott is kibontottam egy darabot, a mivel őt is teljesen meggyőztem. Az, a mit 5. sz. képünk nyújt, minden további magyarázatot fölöslegessé tesz.

Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a folyósószerű űr a q és q_1 falak közén sem szűnik meg, hanem a félkör alakú záródásba is átmegy és pedig úgy, hogy annak egészen nyugati faláig sorakoznak egymás mellé a henger alakú csövek, mint azt egyébként a 2. sz. ké-

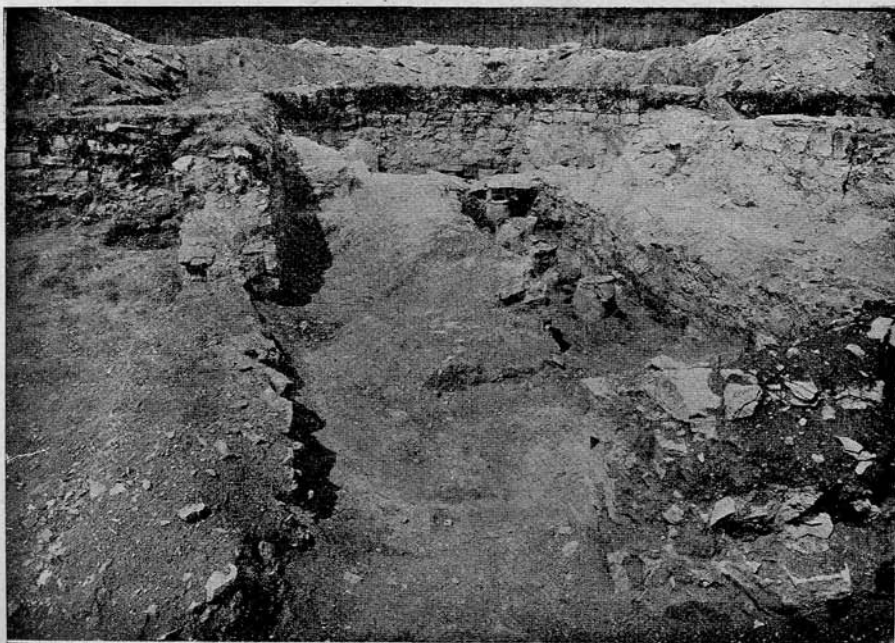

5. sz. kép. A fűtőszerkezet maradványai a B—B₁ helyiségekben.
Fig. 5. Restes de l'appareil de chauffage, dans les pièces B—B₁.

pünkön között alaprajzban feltüntettük. A félkör alakú záródás egészen lebegő padlós volt és pedig olyan módon, hogy a henger alakú csövek mellett jobbra és balra 2—2 sor téglából álló oszlop is tartotta; csak egyik téglaszlopot helyettesítették henger alakú csövel. (7—8. sz. képek.) A félkör alakú záródásnak a falához nem mindig csináltak téglaszlopot vagy párkányt; nem is állítottak oda henger alakú csövet, hanem igen eredeti módon oldották meg a szélső támaszték kérdését. A módot 8. sz. képünk szemlélteti és abban áll, hogy egy tegula mamatát (α , β) úgy állítottak a fal mellé, hogy lábai befelé legyenek és ezekre fektették a nagy padozat-téglákat. Ezek a tegulae mamatae

egyébként itt is, mint általában szokás, a falfelé fordított lábakkal voltak elhelyezve a lebegő padló feletti részben (γ , δ a 7; képen, volt több is, de a lefényképezés előtt lezuhant). A lebegő padló alatt sok szárnyas- és szarvasmarha-csont került elő, melyek képeinken is láthatók.

Jellemzőek e két helyiség leletei is. Már maguk az agyagedény töredékek is finomabbak, mint a többi helyiségekben találtak. A majdnem terra sigillataszerű mázas cserepek mellett igen finoman iszapolt és keményre égetett szürke agyagcserepeket is találtunk és pedig benyomott díszítéssel, míg a vörös cserepek közt alig van díszített darab.

6. sz. kép. A fiutöcsövek maradványai a B helyiségben.
Fig. 6. Restes de tuyaux de chauffage, dans la pièce B.

Találtunk még három darab csont tüt, egy bronz stílust, egy dudoros üvedény-töredéket, ablaküveg darabot és sok stucco-töredéket.¹ (9. és 9a képek.) Utóbbiaknak domború műves vonaldíszje bár csak jelentéktelen apró darabokat találtunk, mégis kellően rekonstruálható. Az, hogy csakis darabokat találtunk, természetes, mert a lezuhant fal érthetően összetörte. Annyit ezek a darabok is bizonyítanak, hogy a

¹ Hasonlót közöl dr. Cserni Béla a marosportusi ásatásokból. *Múz. és Kvtári Értesítő*, VI. köt. (1912.) 272. lap.

szóban forgó helyiségek fala is díszes volt. Hasonló töredékek, de már nem domború művel és nem ornamentikával kerültek elő a szomszédos *C* helyiségben is. Ezeken az ismert vörös és zöld festésnek nyomai látszanak, a darabok azonban egészen kicsinyek. Ez az oka, hogy ezt a három helyiséget szorosán együtvé tartozónak valljuk, mint ezt fennebb említettük.

Mielőtt tovább mennénk, említsük meg azt, hogy a *B*₁ záródásnak alapja 3·80 m., félátmérője 2·95 m., húrjai 3·30 m.-esek; tehát ez is

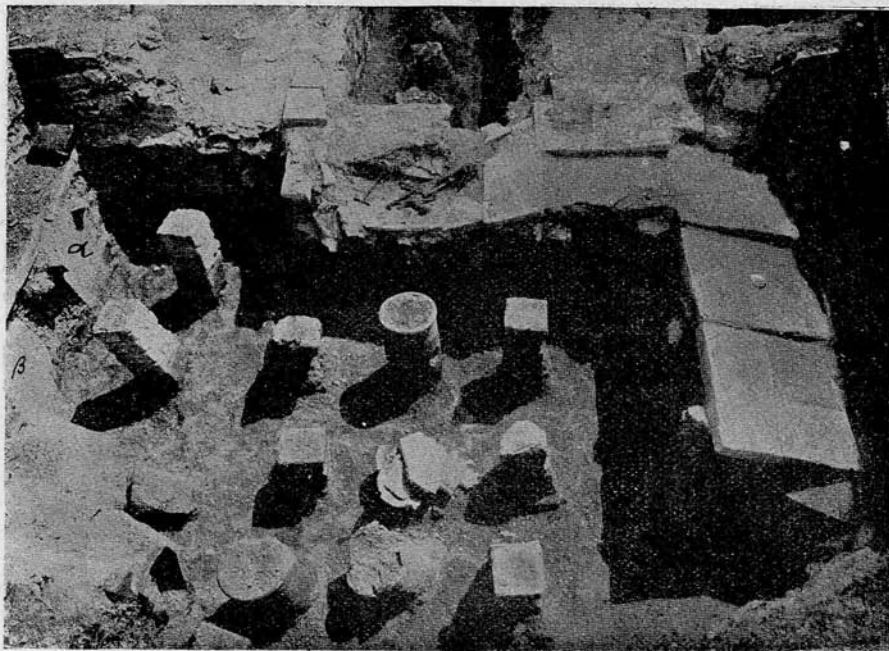
7. sz. kép. Fűtőszervezet maradványai a *B*₁ helyiségben déltől nézve.
Fig. 7. Restes de l'appareil du chauffage vus de sud, dans la pièce *B*₁.

inkább félellipsis, mint félkör; — és azt, hogy a *q* és *q*₁ között épen úgy nem zárta el valóságos ajtó, mint az *o* és *o*₁ között.

Alaprajzunk szerint a *B*—*B*₁ helyiségek kívülről fűthetők voltak. A praeurniumot nem kereshetjük máshol, mint az *E*—*E*₁ helyiségekben. Erre mutat legelső sorban, hogy az *f* falnak az a része, amelylyel az *f*-hez kellene csatlakoznia, nemcsak most nincs meg, hanem sohasem is volt meg. Bizonyos ez abból, hogy ez a fal ma is függélyes, záródása egyenes, a mi nem úgy volna, ha a végét erőszakosan rombolják vala szét. Két képünkön: a 3. és 6. számúán is meglátszik ez. Előbbi két képünkön viszont az is megállapítható, hogy ott, a hol az *f* falnak délfele a folytatását

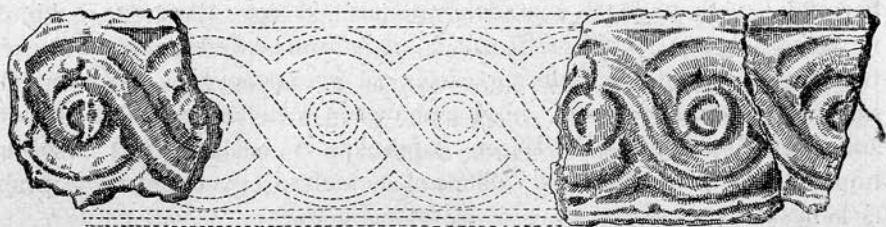
kerestük, téglapadozat maradványát találtuk egy darabon — kb. 1 m. hosszúságban — és csak azután olyanforma kőrakásokat, melyeket bizonyos jóakarattal és szükség esetén fal maradványának is mondhatunk. Ha ehhez vesszük, hogy épen ezen a helyen egyfelől nagyon sok égett földet, másfelől faszén darabokat is találtunk, azt hisszük, hogy eléggé megindokoltuk állításunkat, melyre egyébként az alaprajz is kényszerített.

A G helyiség mellett akár szó nélkül tovább is mehetnénk, ha

8. sz. kép. A fűtőszerkezet maradványai északról nézve.
Fig. 8. Restes de l'appareil du chauffage vus de nord.

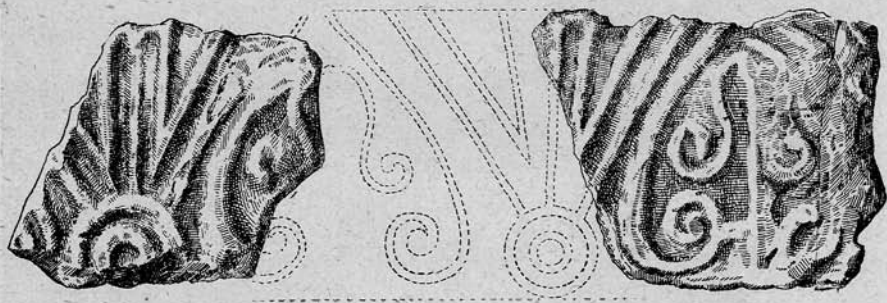
nem volna mellette a G_1 és nem volna előtte az $E-E_1$. De így meg kell itt is állanunk néhány szóra. A helyiség alakja szabálytalan, mint alaprajzunkból kitetszik. Padozata úgy látszik döngölt föld volt csupán, legfeljebb kisebb-nagyobb kőlapokkal hiányosan kirakva, amilyenből néhány darabot kaptunk. Néhány agyagedény cserép mindaz, a mit leletként nyújtott. Annál érdekesebb a G_1 . Ez — legalább ebben az alakjában — a G szerves részének tekintendő körülfalazott és a G szintjénél mintegy jó félméterrel magasabban fekvő, nagy téglákkal és azonfelül mészhabarcba kevert téglatörmelékkel és kavicskeverékkel bevont pa-

9. sz. kép. Domborúmüves díszítések kiegészítve.
Fig. 9. Reconstruction des ornements en relief.

dozatú terület. Nagyon emlékeztet a Porolissumban talált konyha- és sütőkemencze helyére.¹ Leletei közt említésre méltó nem akadt.

Az *e* fal a K_1 helyiség vonalában nagyon megrongálódott. De azért megállapítható, hogy a G_1 és H_1 helyiségek között egy 1·62 m. széles nyílás volt a falban. Valójában egy helyiség az egész $H-H_1$, melyet csak

9a sz. kép. Domborúmüves díszítések kiegészítve.
Fig. 9a. Reconstruction des ornements en relief.

leírásunk világossága érdekében jelölünk részenként külön. Mivel pedig a két helyiség padlószintje nem egyenlő, hanem a G_1 szintje valamivel alacsonyabb, önként következik, hogy a nyílás nem szolgálhatott ajtóul, hanem a lebegő padlós, tehát hypocaustumos berendezésű H helyiségből a meleg levegő hatolt át a G helyiségbe ezen a nyíláson, melynek ezek szerint, hasonló fűtésre kellett berendezve lennie. A ránk maradt alakjában azonban ennek semmi nyoma, minek alább igyekszünk megtalálni a magyarázatát. A $H-H_3$ helyiségek hypocaustumos voltát nem szükség bizonyítanunk. (L. 10. sz. képen.) Itt megtaláljuk a praefurniumot is, mely két nagy (50–50 cm. vastag), élére állított kőlapból állott. Ezek

¹ V. ö. Dolgozatok — Travaux, 1911. (II.)

ma nagyon porladozó, a mi a sok tüzelés után természetes. Mintegy 60 cm. széles közükben sok szemet találtunk. A d falban volt nyílása ugyanolyan széles, de már a fal belső szélénél 40 cm.-re keskenyedik a melegvezető csatorna az által, hogy két oldalán felfalazás van.

A baloldali H_4 felfalazás 1 m. hosszú, kb. 40 cm. magas; vagyis körülbelül egy szintben van a H_2 -vel, valamint ilyen magas az η kő is, mely falat helyettesít, a miből világos, hogy az egész helyiség padozatának ez volt a szintje. A praefurniumból (ϑ) bevezető csatorna jobb

10. sz. kép. A keleti oldal helyiségeinek maradványai.

Fig. 10. Restes des pièces du côté est.

oldalán levő felfalazás jóval alacsonyabb és itt már 28×28 cm. széles, 6 cm. vastag téglákkal rakott, padló tartó oszlopok maradványait is találjuk. A H_3 egész területén ilyen oszlopmaradványok vannak 18×18 cm. széles, 6 cm. vastag téglákból. A H_2 és η köze 50–60 cm. széles, a mely nyíláson át a meleg levegő a H helyiség részbe jutott. Ebben ugyanolyan téglákból rakott oszlopok maradványait találjuk, mint a praefurnium felőli falnál, de van egy henger alakú csőnek is maradványa bizonyítván, hogy itt a téglaszlopok ilyen csövekkel váltakoztak.

Szólunk kell még a H_1 -ről, melynek szintje mintegy 30 cm.-rel fekszik magasabban a H_2 szintjénél. Ez 1.3 m. széles, 1.6 m. hosszú

medencze, melynek feneke mészhabarcba ágyazott összetört téglából van, igen gondos simítással. A medenczének úgy látszik oldalfalait is melegítették. Mielőtt kitakarítottuk, a 12. sz. képünkön látható kinézése volt, vagyis tele volt rendszertelenül heverő kis falmelegítő csövekkel és azok töredékeivel, melyek csak a beomlott falból valók lehetnek. Nehány darabját ennél nagyobb csöveknek is találtuk, de csak töredékben annak bizonyosságául, hogy a helyiség többi részeinek falát is melegítették.

11. sz. kép. A G₁ helyiség maradványai nyugatról nézve.

Fig. 11. Restes de la pièce G₁ vus de l'ouest.

Már hivatkozott 10. sz. képünkön az a nyílás is látható, mely a *t* falon a *K* helyiség felé van. Ennek a helyiségnek padozata, kivált a *v* és *s* falak körül jó nagy darabon, égett földnek látszik; utóbbi fal mellett egy helyen még faszenet is találtunk. Minden azt mutatná tehát, hogy ez a helyiség is be volt kapcsolva a mellette levőnek légfűtésébe. Csak az a bökkenő, hogy a *t* falon levő nyílás nem megy lejjebb a padozat szintjénél, mely e szerint ugyanolyan magas volt, mint a mellette levő helyiség lebegő padlójának szintje. A falban levő nyílás tehát csak ajtó lehetett. Érdekes az *s* fal. Az összes többi falaktól eltérőleg, nem kő-

ből, hanem téglákból volt, a melyeneket nemcsak rendetlen összeomlásban találtunk, hanem eredeti helyzetükben is.

A K_1 helyiségről semmi különösebb mondani való nincs. A most említett két helyiségben került elő két római érem is.

Az A helyiségnél megfigyeltük, hogy a fedőcserép töredékek, melyek a többi helyiségeket egészen elfödtek, itt csak a falak mentén fordultak elő, míg a helyiség középpontja körül nem igen találtuk őket. A benne előkerült leletek közül a cserépdarabok nem kívánnak külö-

12. sz. kép. A H_1 helyiség fűtőcsövekkel tele.

Fig. 12. La pièce H_1 pleine avec tuyaux de chauffage

nősebb figyelmet. Annál inkább az, hogy az a és d falak találkozásánál égett tapaszdarabokat találtunk és ugyanabban a szintben XVIII. századbeli két bronz pénzt, a mi azt mutatja, hogy ez a rész is későbbi, erőszakos rongálásnak volt kitéve. A helyiségnek határfalai egyébként mindköt a leggyengébb fentartásúak úgy, hogy néhol irányukat is csak a fundamentum külső oldalának kiásásával tudtuk biztosan megállapítani.

Az egyes helyiségek részletes leírása után annak a nézetünknek kell kifejezést adnunk, hogy *ez az egész épület nem egyszerre épült ekkorának*. Úgy kell lennie, hogy az első építkezésnél megelégedett a gazda egy kisebb lakással, mely az A , $K-K_1$, $H-H_4$ és a G_1 helyi-

ségekből állott. Legfontosabb okunk erre a feltételezésre a G_1 helyiség szabálytalan elhelyezése és az, hogy ez a helyiség egykor fűthető¹ kellett, hogy legyen, mint a maga helyén kifejtettük. Fájdalom, a falak rakása annyira egyhangú, hogy azokban építési periodusokat megkülönböztetni nem lehet. De ha még tekintetbe vesszük, hogy a ház úgy, a mint a maga egészében előttünk áll, már a két helyről való fűtöttség szempontjából is talány, a mihez járul a G_1 helyiség a maga érthetetlen félkörös záródásával, — nem marad hátra más, mint fennebb hangoztatott feltevésünk. Az ilyen módon feltételezett kisebb lakóházban az A volt a fedett udvar és pedig minden valószínűség szerint *atrium displuviatum*, mert az impluviumnak (melyre itt nem is volt olyan szükség, mint a városi háznál) semmi nyoma. A K_1 lehetett a kis háztartás konyhája, míg a K csak nyáron használt helyiség. Mikor a hideg beköszöntött jött meg a fűthető helyiségek ideje. Egy szerényebb igényű polgári háznak megtaláljuk benne minden szükséges helyiségét.

Később aztán kibővítették ezt a kis házat, még pedig igen jelentékenyen. A bővítéssel együtt járt a $H-H_1$ helyiségek átalakítása a *család fürdőjévé*. Mert a H_1 abban az állapotában, a hogy találtuk más nem lehetett, mint fürdőmedence; kisebb fajta házi fürdőről lévén szó, nem csóda, hogy nincsenek meg benne mindazok a helyiségek, a melyeket nyilvános vagy közfürdőknél megtalálunk. A kibővítéskor történetelt meg a G_1 helyiségnek átalakítása is a konyhai és a sütökemence részére szükséges alappá.

A G lett tehát a konyha, míg a $K-K_1$ egyéb célra szolgálhattak, az A pedig megmaradt továbbra is atriumnak. A $B-B_1$ és C lettek a legelőkelőbb helyiségei, melyben kivált akkor tartózkodtak, mikor vendégei voltak a háznak. Csak egy a bökkenő! Az, hogy az $E-E_1$ helyiségeket egészben vagy részben a legutóbb említettek fűtőberendezéséhez szolgáló praefurnium helyének kell vennünk; azonban semmi maradvány nem szól arról, hogyan oldották meg a konyha és a nyilvánvalóan étkező helyiségek között való közlekedés kérdését.

A többi helyiségek közül a $D-D_1$ és F helyiségek bizonyára lakó- és hálólhelyiségek, míg a J -nek a konyhához tartozó melléhelyiség (kamra) szerepe jut. — A G_1 félkör alakú záródásánál, annak északi külső sarka mellett a 10. sz. képünkön is látható nagy kő minden valószínűség szerint egyik bejárat lépcsőjéből maradt, de nem valószínű, hogy eredeti helyén volna. Az épület bejáratának ezek szerint semmi biztos maradványa nincs.

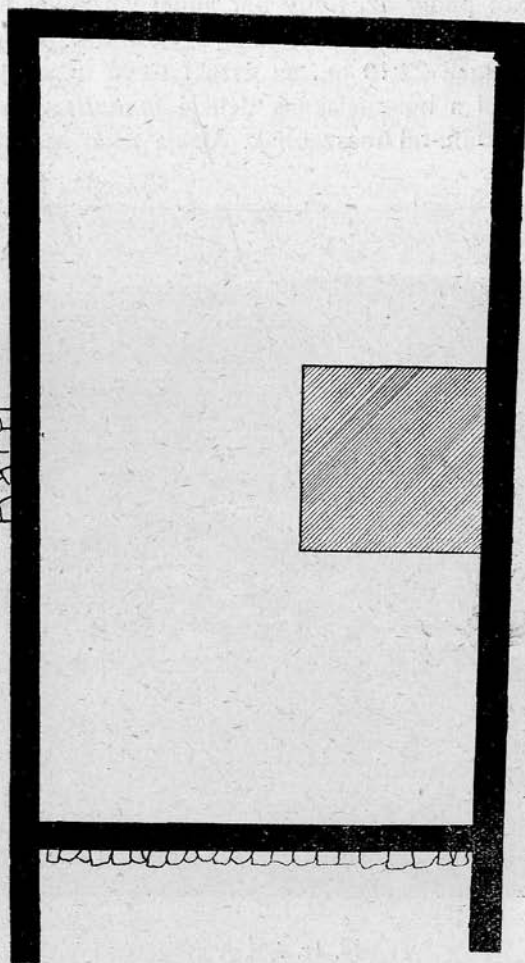
Egyik bejáratának mindenesetre az A atrium felől kellett lennie. Minthogy azonban ennek külső falai majdnem teljesen megsemmisültek, ma már nem tudjuk megállapítani, hogy hol volt. Nem okvetlenül kell feltételeznünk egy második bejáratot is, de viszont lehetőségét sem kell

kétségbe vonnunk. Ennek mindenesetre a délkeleti részen, a *G* helyiség felől kellett lennie és pedig az alább ismertetendő melléképülettel való közlekedés érdekében.

Az egész épületben nem találtunk — a dolog természete szerint — olyan helyet, a hová az ablakokat elhelyezhetnők. — Pedig a pompásabb helyiségekben nem is kis számmal talált ablaküveg töredékek azt mutatják, hogy ilyenek voltak.

Még csak egy körülményre kívánunk utalni, mielőtt ennek az épületnek leírását befejeznők és pedig az *A* = atrium elhelyezésére. Ebben mindenesetre szokatlan, hogy kifejezetten északnak fekszik. Magyarázata azonban megvan a dolognak abban, hogy a mikor építették — a tőle délre levő helyiségek későbbi hozzáépítések lévén — minden oldala sza-

badon állott a keletinek kivételével és így az északi fekvést csak később nyerte, míg addig délről és nyugatról elég napot kapott. Azt hisszük, hogy ez is bizonyíték fennebbi véleményünk mellett, hogy az épület összes helyiségei nem egyszerre épültek.

13. sz. kép. A cselédség lakásának alaprajza.
Fig. 13. Plan de l'habitation des domestiques.

A most leírt épülettől keletre egy sokkal egyszerűbb másik épület maradványaira leltünk, melynek alaprajzát 13. sz. képünk mutatja, míg

az elébb leírt épülethez való elhelyezését a leírásunk elején közölt helyzetrajz szemlélteti. Ebből kitűnik, hogy elhelyezése a főépülethez viszonyítva még szabálytalanabb, mint a magyarosdiaknál láttuk, alaprajzából pedig az, hogy bár annál valamivel nagyobb, de semmi tagozása nem lévén, annál sokkal egyszerűbb. Az épület keleti fala 21·10 m., a nyugati 22·10 m., az északi 13·90 m., a déli 13·20 m. hosszú. Ehhez járul a hosszfalaknak dél felé *in antis* való kiugrása, mi által egyenként 2·60 m.-rel hosszabbak. Alakja tehát szabálytalan ennek is. A falak álta-

14. sz. kép. A cselédség lakásának délnyugati sarka.
Fig. 14. Angle sud-ouest de l'habitation des domestiques.

lánban igen gyenge fentartásúak; kivétel egyedül a délnyugati sarok, melyet 14. sz. képünkön fényképfelvétel nyomán is bemutatunk. Itt mintegy 40—50 cm. magasságban maradt meg, míg más helyeken a fundamentumnak is csak egy részét találtuk már. Ez is megcsuszott úgy, hogy a falak vastagságát sem lehetett egészen pontosan felmérnünk. A jobban megmaradt részek szerint mintegy 75—80 cm. vastagok lehettek ezek a határfalak, a mi — tekintve, hogy hatalmas fedéltet kellett tartaniok, — nem is mondható túlságosnak.

Az épület belsejében tapasztalt jelenségek közül arra kell rámutatnunk, hogy a déli keresztfaltól 8·5 m.-re a keleti hosszú fal mellett egy 5×5 m. terjedelmű, keskeny fallal körülfalazott részt találtunk, mely nyilván a tűzhely helye volt. Hasonlót találtunk a magyarosdi ennek megfelelő épületben is, de ott még ennél is jobban tönkrement állapotban. Pedig itt sem lehetett még a méreteket sem pontosan megállapítani, de a téglák, mészhabarcsmaradékok és széndarabok kizárják, hogy a lényegben csalódnánk.

A két antae között, a déli keresztfal külső oldalán egymás felett két sor palalapot kaptunk egész szélességben. Mivel ezen a helyen tovább is voltak hasonló palalapok, azt kell hinnünk, hogy ez az egész terület ezekkel volt padozva. Déli fekvése és ez oldalon teljesen nyitott volta miatt nem fojthatjuk el azt a megjegyzést, hogy ez a hely egy kisebb méhes czéljaira szolgálhatott.

Még egy jelenséget kell tekintetbe vennünk. Azt, hogy az épület nyugati falának közepe táján, tehát épen szemben a másik hosszfal mellett feltételezett tűzhelylyel, de a falon kívül, hatalmas kövekkel kikövezett 3×3 m. nagyságú terület van, valószínűleg az épület bejárata. A kikövezés csak a nevezett területre szorítkozik, a mit hangsúlyoznunk kell, mert könnyen támadhatna másnak is, mint nekünk támadt, az a gondolata, hogy ez a kikövezés egészen az urasági lakásig tartott. Meggyőződünk azonban, hogy ez a feltevés alaptalan.

Az épület rendeltetésére nézve aligha csalódnunk, ha a *cselédség lakásának* tartjuk, melyben természetesen szerszámai egy részét is tartotta. Itt is találtunk sok agyagedény töredéket, de ezek nem a finomabb anyagúak közül valók; egy agyagmécsest és egynek töredékét; leltünk szarvasagancsokat és mindenféle szarvasmarha-csontokat és néhány csontszerszámot; legfontosabb azonban az a két vasszerszám, melyet a 14. képünkön bemutatott sarokban találtunk a fal tövében.

Mindezekről azonban az alábbiakban lesz szó részletesebben.

Kisebb ingó leletek.

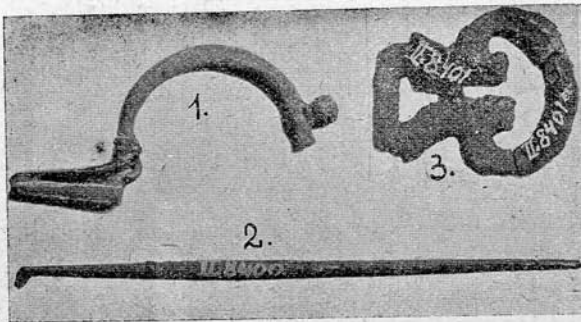
A. Érmek.

1. *Septimius Geta* ezüst denariusának bronz (potin) verete. *Cohen*² IV. 264 lap, 104 szám. Gyöngye fenntartású. Találtuk az A helyiségben.

2. *Elagabalus* potin denariususa; kopottsága miatt közelebbről meg nem határozható. Leltük a cselédlakásban.

3. *Julia Maesa* bronz denariususa. *Coh.*² IV. 394. l. 39. sz. Hátlap: PVDICITIA. Leltük ugyanott.

4. *Julia Mamaea* bélelt potin denariususa. *Cohen*², IV. 492. lap, 20. sz. Gyöngye fenntartású. Találtuk a H helyiségben.

15. sz. kép. Bronztárgyak a kistarcsai ásatásból,
 Fig. 15. Objets en bronze, provenant des fouilles de Kistarcsa. } $\frac{3}{4}$ term. nagys. gr. nat.

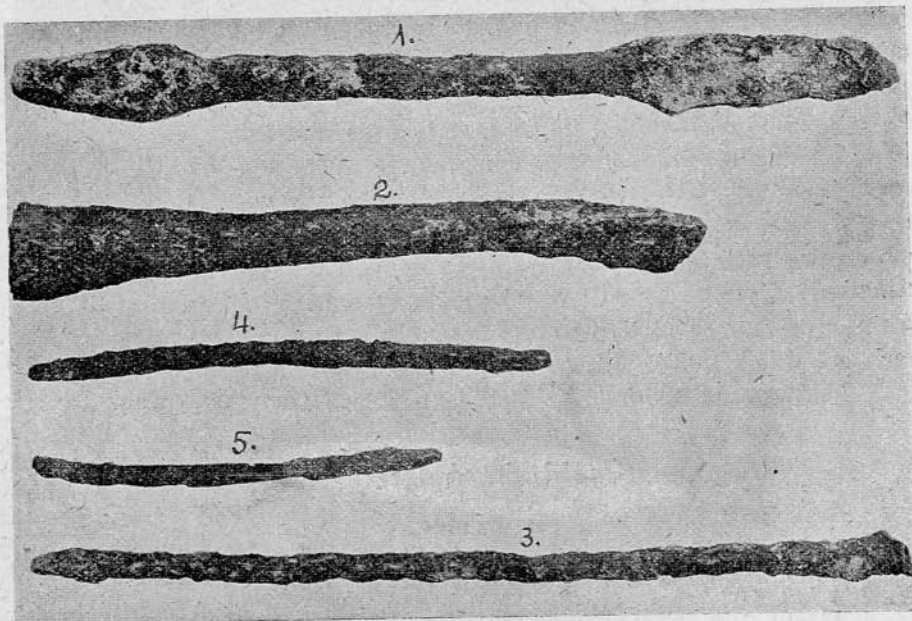
2. *Stilus*. Leltük a B helyiségben. Nem tartozik a ritkaságok közé.² Szokták kis kanálnak is hívni, de erre semmi alap. Leltári száma: II. 8400.
3. *Szijcsatt nőtagja*. Leltük a D helyiségben. Leltári száma: II. 8401.

5. Meghatározhatatlanságig kopott kis bronzérem. Találtuk a cseléd lakásban.

B. Bronztárgyak.

15. sz. kép.

1. *Aláhajtott lábú fibula részlete*. Leltük az a fal külső oldalán. Egy porolissumi analogiánk alapján¹ a III. század első felére tehetjük. Leltári száma: II. 8397.

16. sz. kép. Vastárgyak a kistarcsai ásatásból.
 Fig. 16. Objets en fer, provenant des fouilles de Kistarcsa. } $\frac{2}{5}$ term. nagys. gr. nat.

¹ Dolgozatok — Travaux, 1911 (II). 79 és 91 lap.

² Obergerm.-rhaet. Limes; Abth. B. Lief. 26. (No. 72. Kastell Weissenburg) Taf. VII. 48 és 38 lap. Ugyanott: Lief. 14. Taf. XII. 26,

C. Vastárgyak.

16. sz. kép.

1. *Furó* illetőleg *vájószerszám.*

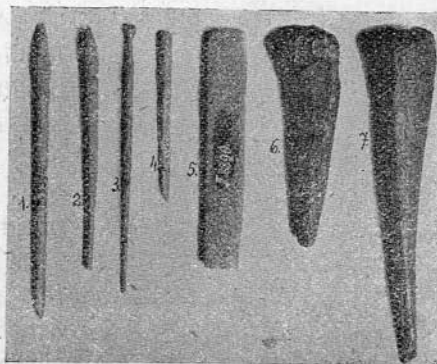
Leltük a II. épület lefénnyképezett (14. sz. képünkön látható) sarkában. Hasonlót ismerünk többet is, különböző lelőhelyekről szóló irodalomban.¹ Leltári száma: II. 8502.

2. *Vésőszerszám* nyéltokkal.

Leltük az előzővel együtt. Analogiáját szintén ismerjük.² Leltári száma: II. 8503.

3. *Ismeretlen rendeltetésű szerszám része.* Leltük az előzőkkel. Leltári száma: II. 8504.

4—5. *Megromlott lyukasztó szerszámok.* Leltük az urasági lakás bolygatott részének legelső rétegében. Leltári számuk: II. 8497 és II. 8499.

17. sz. kép. Csonttárgyak a kistarcsai ásatásból.
Fig. 17. Objets en os provenant des fouilles de Kistarcsa. } ^{1/3} term. nagys. gr. nat.

D. Csonttárgyak.

17. sz. kép.

1—2. *Diszes fejű tűk.* Leltük a B. és D. helyiségben. Analogiáik ismeretesek.³ Leltári számuk: II. 8394. és II. 8403.

3. *Fejes, díszítetlen tű.* Leltük a B. helyiségben. Leltári szám: II. 8393. Gyakran előforduló lelettárgy.⁴

4. *Fejetlen és díszítetlen tű.* Leltük a B. helyiségben. Szintén igen gyakran fordul elő. Leltári száma: II. 8395.

5 *Simító szerszám,* alsó végén kis átlukasztás nyomaival. Leltük a cselédlakásban. Analogiáját ismerjük.⁵

6—7. *Két ár.* Leltük a cselédlakásban.

E. Agyagtárgyak.

18. sz. kép. *Díszítetlen mécses* barna agyagból. Semmi különösebb mondanivalónk nincs róla. Leltük a cselédlakás északi falánál. Leltári sz.: II. 8418.

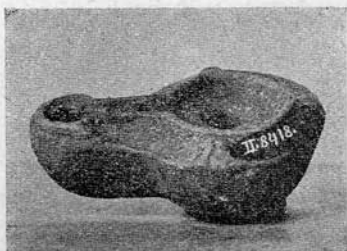
¹ *Jacobi*: Saalburg, 209. lap, 28. kép, 17. szám. Obergerm.-rhaet. Limes, Abt' B. Lief. XXXII. Nr. 8. Zugmantel, XVI. 15.

² *Jacobi*: i. m. 209. lap, 28. kép, 11. szám.

³ *Obergerm.-rhaet. Limes*; Abth. B., Lief. XXXII. Nr. 8, Zugmantel, XX. tábla 58. sz.

⁴ *Ugyanott*, XX. tábla 59. szám.

⁵ *Ugyanott*, XX. tábla 83. sz.

18. sz. kép.
Agyagmécse
a kistarcsai
ásatásból.
Fig. 18. Lampe en
argile des fouilles
de Kistarcsa.

1/2 term. nagys.
gr. nat.

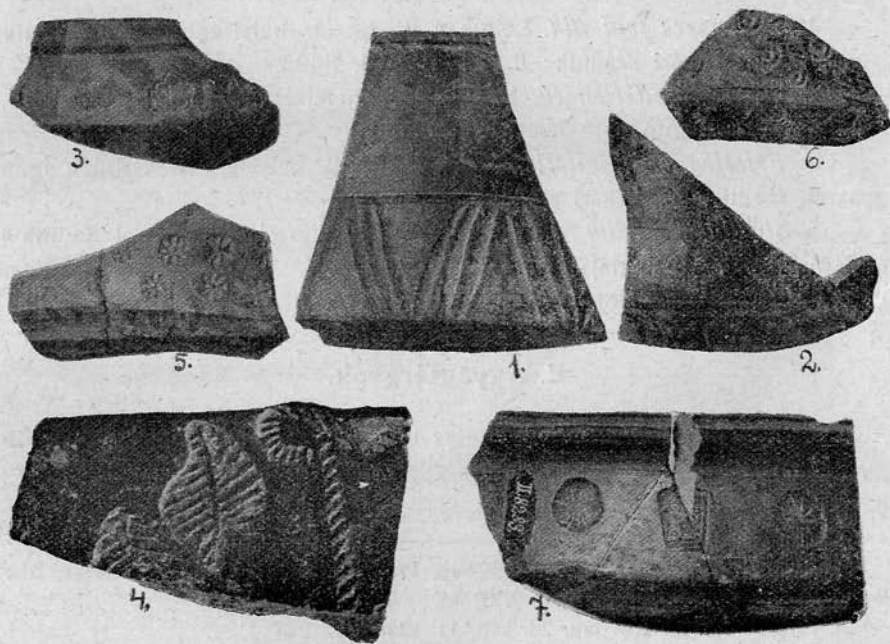
Ez az egyetlen ép agyagtárgyunk; a többi mind csak töredék, melyek közül a díszítetteknek képét is adjuk, míg a díszítetleneknek csak metszetét. *Jellemző körülmény, hogy a díszített darabok egyetlen kivétellel mind szürke agyagból készültek, melynél a tulajdonképeni anyagnál sötétebb, de rendkívül vékony mázat is alkalmaztak.*

A szürke anyagot használták a díszítetlen edényeknél is, de ezek kidolgozása nem annyira gondos, mint a most említettekénél.

Nagy számmal találtuk a *vörös mázas, terra sigillataszerű* edénycserepeket, melyek a formát is utánozzák, de egyetlen darab van köztük díszített.

A díszített darabok 19. sz. képünkön láthatók:

1. Metszete: 20. kép, 1. sz. Az edény felső testét három körülfutó hornyolat tagozza, melyek közül az egyik közvetlenül a szájerem alatt van. A legalsó sávban zezugos, mélyen vésett díszítés. Az edény szürke agyagból készült; az alpnál jóval sötétebb, nagyon vékony máza a belső

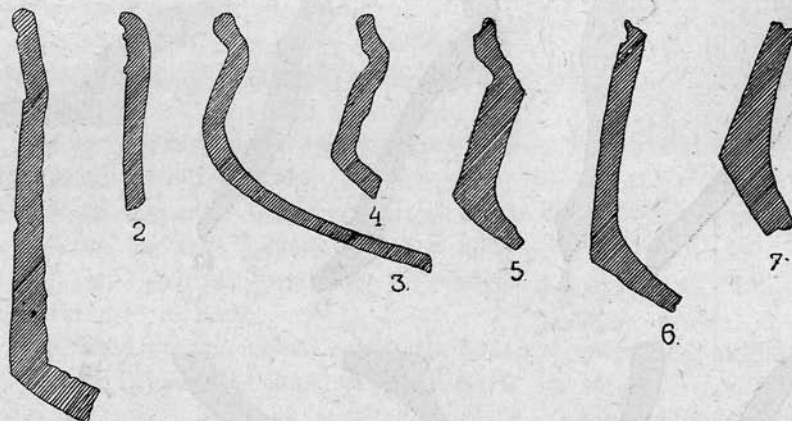
19. sz. kép. Díszített agyag edénycserepek a kistarcsai ásatásból.
Fig. 19. Tessons de vases d'argile, des fouilles de Kistarcsa.

oldalán nagy részben lepattogzott. Leltári száma: II. 8281. Leltük a *C.* helyiségben.

2. Metszete: 20. képen, 6. sz. Hasonló anyagú és technikájú, mint az előző. Benyomott díszítése a fenyőág végén képződni szokott friss hajtásra emlékeztet. Leltári száma: II. 8282. Leltük a *B.* helyiségben.

3. Metszete: 20. képen, 4. sz. Halvány-szürke agyag, valamivel sötétebb mázzal, mely azonban megkopott. Benyomott díszítése reczés szélű, stilizált levelet mutat. Leltük a *B.* helyiségben.

4. Az 1.—2. alattiakhoz hasonló anyagból, majdnem sötét fekete mázzal készült edénynek jelentéktelen darabja, melyet képünkön nagyítva

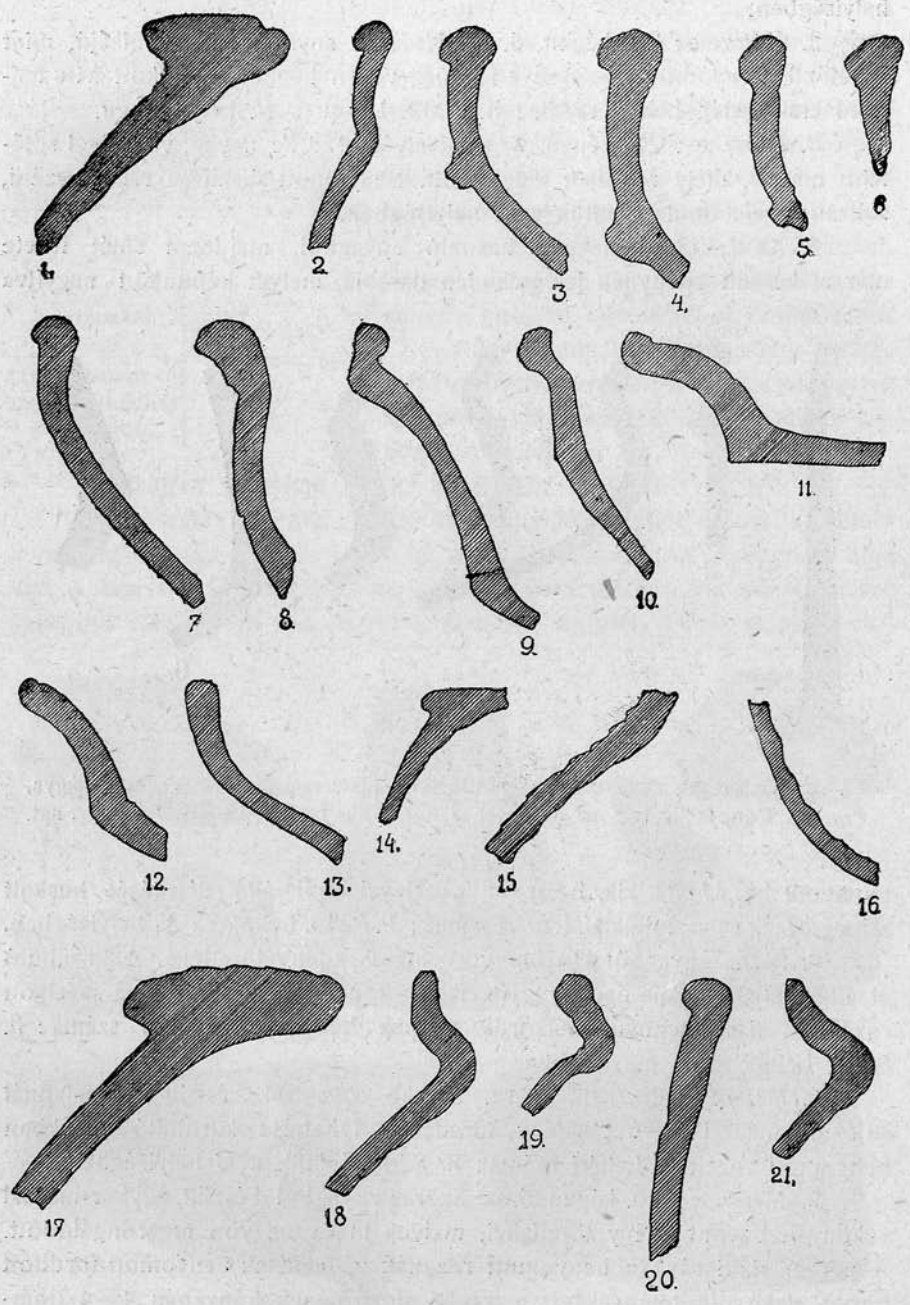
20. sz. kép. Agyag edénycserepek metszetei a kistarcsai ásatásból. Term. nagys.
Fig. 20. Coupes de tessons de vases d'argile, des fouilles de Kistarcsa. Gr. nat.

mutatunk be. Úgy látszik, hogy stilizált levelekből álló díszítését hurkolt zsinegdíszek választották el. Leltári száma: II. 8286. Leltük az *E₁* helyiségben.

6. Barna agyagból készült, vörösmázás edény töredéke. A körülfutó él által kétfelé tagolt darab egyik felén koncentrikus körök, a másikon rovátkolt, kissé megnyúlt félkörök vannak benyomva. Leltári száma: II. 8321. Leltük az *F* helyiségben.

5. Metszete: 20. kép, 7. sz. Szürke agyagból készült s az alapnál sötétebb mázzal bevont edény töredékei. Díszítése körülfutó sorokban benyomott rozetták. Leltári száma: II. 8285. Leltük a *B* helyiségben.

7. Metszete: 20. képen, 5. sz. Szürke agyagból készült, egykor mázzal vékonyan bevont edény töredékei, melyek máza nagyon megrongálódott. A perm alatti sávban benyomott rozetták váltakoztak benyomott fordított trapéz alakú díszítményekkel; a trapéz átmérőjének irányában 4—4 domború köröcske, középen ponttal. Leltük a *B* helyiségben. Leltári száma: II. 8283—84.

21. sz. kép. Agyag edénycserepek metézetei a kistarcsai ásatásból. Term. nagys.
 Fig. 21. Coupes de tessons de vases d'argile, des fouilles de Kistarcsa. Gr. nat.

A díszítetlen darabok anyaga a 20—21. sz. képeken látható metszetek rendjében, a már említettek kivül :

20. kép, 3. sz. szürke agyag, az alapnál sötétebb máz maradványaival. Leltári szám : II. 8297.

21. kép, 1. sz. Vörösbarna agyagból készült *dolium-féle* edény peremének részlete. Leltári száma : II. 8421.

2. sz. Terra sigillatát utánzó, vörös agyagból, erős vörös mázzal készült edény peremrészlete. Leltári száma : II. 8306.

3. sz. Ugyanolyan edény peremének három darabja. Leltári száma : II. 8311, 8314, 8340.

4. sz. Ugyanolyan edény peremének részlete. Leltári száma : II. 8334.

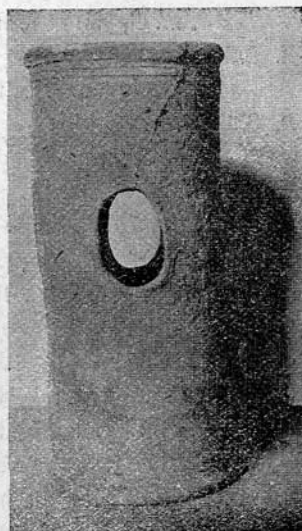
5. sz. Ugyanaz. Leltári száma : II. 8325.

6. sz. Ugyanaz. Leltári száma : II. 8326.

7. sz. Ugyanaz; peremnek a részlete. Leltári száma : II. 8302.

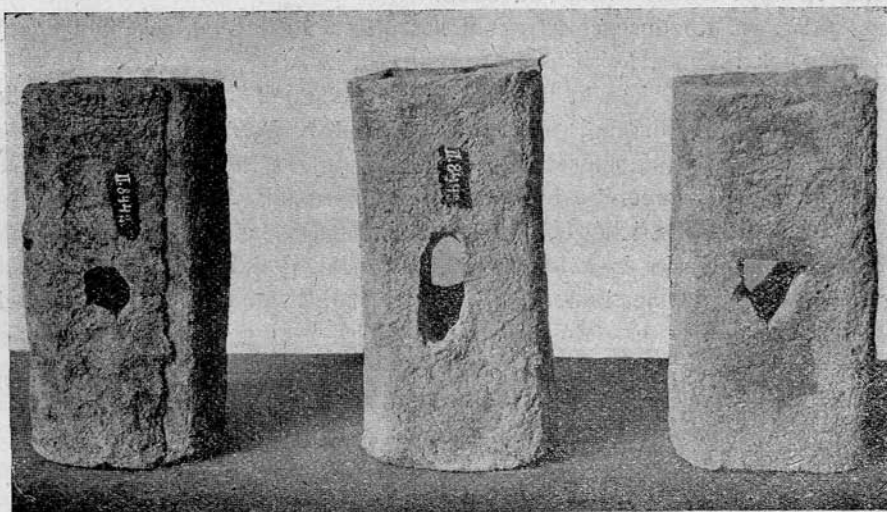
8. sz. Ugyanaz. Leltári száma : II. 8331.

9. sz. Ugyanaz. Leltári száma : II. 8310.

22. sz. kép. Fűtőcső a B helyiségből.
Fig. 22. Tuyau de chauffage, de la pièce B.

ca. 1/4 term. nagys.
gr. nat.

23. sz. kép. Fűtőcsövek a H₁ helyiségből. } 1/4 term. nagys.
Fig. 23. Tuyaux de chauffage, de la pièce H₁. } gr. nat.

10. sz. Ugyanaz. Leltári száma:
II. 8436.

11. sz. Ugyanaz. Leltári száma:
II. 8309.

12. sz. Ugyanaz, 2 drb. Leltári
száma: II. 8317, 8333.

13. sz. Vörös-barna agyagból,
máz nélkül készült edény peremének
részlete. Leltári száma: II. 8432.

15. sz. Barna agyagból készült,
vörös mázzal bevont edény töre-
déke. Leltári száma: II. 8330.

16. sz. Ugyanaz. Leltári száma:
II. 8329.

17. sz. Dolium-szerű, szürke
agyagból készült edény peremének
töredéke. Leltári száma: II. 8439.

18. sz. Szürke agyagból ké-
szült edény peremének részlete;
máza nem volt. Leltári száma: II.
8298.

19. sz. Ugyanaz. Leltári száma: 8292.

20. sz. Vörös mázas, vörös-barna agyagból készült edény peremé-
nek részlete. Leltári száma: II. 8338.

21. sz. Közönséges agyagból készült és füstöléssel feketített edény
peremének részlete. Leltári száma: II. 8416.

Az agyagból készült tárgyak közé sorolandók még a **fűtőcsövek**,
melyekből négy darabot mutatunk be képen is. A 22. sz. képünkön
látható a *B* helyiség fűtőszervezetéből való, míg a 23. sz. képünkön lát-
hatókat a *H* medenczébe bezuhant törmelék közül választottuk ki.

A **különböző téglák bélyegei** az általánosan ismertek; különféle
állatnyomok (lábak) és többé-kevésbé szabályos körök, hullámvonalak.
Különösebb figyelmet csak a 24. sz. képünkön bemutatott bélyeg érdemel,
amennyiben nagy hasonlóságot mutat a 19. képünk 2. edényén látható
díszítéssel.

24. sz. kép. Fedőtégla }
bélyege. }
Fig. 24. Empreinte sur } $\left. \begin{array}{l} 1/2 \text{ term. nagys.} \\ \text{gr. nat.} \end{array} \right\}$
une tuile.

Dr. Buday Árpád.